

Het laatste woord?

De ontwikkeling van de discussie over het Schriftgezag

Matthea Klaasse-Mesch

Studentnummer: 1401718

Vakgebied: Sources

Protestantse Theologische Universiteit, Locatie Amsterdam

Datum: 13 augustus 2021

Begeleider: prof. Dr. K. Spronk

Beoordelaar: dr. G. van Klinken

Verklaringenblad masterthesis

Naam student: Mathea Klaasse-Mesch

Titel masterthesis: Het laatste woord? De ontwikkeling van de discussie over het Schriftgezag

VERKLARING VAN ORIGINALITEIT

Hierbij verklaar ik dat bovengenoemde masterthesis uit origineel werk bestaat. De thesis is het resultaat van mijn eigen onderzoek en is alleen door mijzelf geschreven, tenzij anders aangegeven. Waar informatie en ideeën uit andere bronnen zijn overgenomen, wordt dat expliciet, volledig en op passende wijze vermeld in de tekst of in de noten. Een bibliografie is bijgevoegd.

Plaats, datum:

Handtekening:

Waalwijk, 06-09-2021

TOESTEMMINGSVERKLARING

Hierbij stem ik ermee in dat bovengenoemde masterthesis na goedkeuring beschikbaar wordt gesteld voor opname in de bibliotheekcollectie en dat de metadata beschikbaar worden gesteld aan externe organisaties en/of door de PThU worden gepubliceerd. Verder verleen ik (de bibliotheek van) de PThU

wel

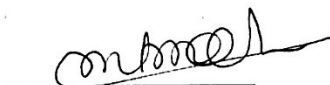
niet

toestemming voor het opnemen van de volledige tekst in een via internet of anderszins openbaar toegankelijke database. (Deze toestemming betreft alleen de openbaarmaking van de masterthesis, zonder verdere overdracht of inperking van het auteursrecht van de student.)

Plaats, datum:

Handtekening:

Waalwijk, 06-09-2021

Inhoudsopgave

0. Woord vooraf	p. 4
1. Introductie	p. 5-7
1.1 <i>Onderzoeksvraag</i>	
1.2 <i>Methodologie</i>	
1.3 <i>Overzicht van deze thesis</i>	
2. Schriftgezag - De wereld achter het woord	p. 8-13
2.1 <i>De Nederlandse geloofsbelijdenis</i>	
2.2 <i>De term Schriftgezag</i>	
2.3 <i>Geschiedenis van het gezag van de Bijbel</i>	
2.3.1 <i>De Vroege Kerk</i>	
2.3.2 <i>Reformatie en daarna</i>	
2.3.3 <i>Gezag van de Bijbel en anderen bronnen van openbaring</i>	
2.3.4 <i>Verdediging van het gezag van de Schrift</i>	
2.3.5 <i>Verlichting</i>	
2.4 <i>Onderscheidingen in gezag</i>	
2.4.1 <i>Formeel en materieel gezag</i>	
2.4.2 <i>Normatief en historisch gezag</i>	
2.4.3 <i>Objectief en subjectief gezag</i>	
2.5 <i>Tot slot</i>	
3. Schriftgezag in de 19^e eeuw - Vragen over het ontstaan	p. 14-18
3.1 <i>Geschiedenis van de historisch-kritische benadering</i>	
3.2 <i>Busken Huet en zijn Brieven</i>	
3.2.1 <i>De Nederlandse Strauss</i>	
3.2.3 <i>Publieke discussie</i>	
3.2.3 <i>Thema's in de Brieven</i>	
3.2.4 <i>Reacties op de Brieven</i>	
3.2.5 <i>Busken Huet en Pierson</i>	
3.3 <i>De negentiende eeuw en nu</i>	
3.4 <i>Tot slot</i>	
4. Schriftgezag in de 20^e eeuw - Vragen over het verstaan	p. 19-26
4.1 <i>De Hervormde Kerk</i>	
4.1.1 <i>Voorgeschiedenis van 'Klare Wijn'</i>	
4.1.2 <i>Klare wijn (1967)</i>	
4.1.3 <i>Thema's die aan de orde komen</i>	
4.1.4 <i>De rol van de mens - het gesprek</i>	

4.2 De Gereformeerde Kerken in Nederland

- 4.2.1 Voorafgaand aan God met ons
- 4.2.2 God met ons (1981)
- 4.2.3 Thema's die aan de orde komen
- 4.2.4 Reactie op God met ons

4.3 De 20^e eeuw naast de 19^e eeuw

- 4.3.1 Verschil met de discussie in de 19^e eeuw
- 4.3.2 Overeenkomsten met de discussie in de 19^e eeuw

4.4 Tot slot

5. Schriftgezag in de 21^e eeuw - Vragen over het toestaan

p. 27-38

5.1 Samen op Weg proces

5.2 Drie bewegingen

5.2.1 Een beweging waarin de vraag naar het Schriftgezag niet of nauwelijks naar voren komt

- 5.2.1.1 *Leren leven van de verwondering (2005)*
- 5.2.1.2 *De hartslag van het leven (2012)*
- 5.2.1.3 *Waar een Woord is, is een weg (2016)*
- 5.2.1.4 *Van U is de toekomst (2021)*
- 5.2.1.5 *Taal en teken in de tijd (1999)*
- 5.2.1.6 *De Bijbel in het midden (2019)*
- 5.2.1.7 *Conclusies*

5.2.2 Een beweging waarin de vraag naar het Schriftgezag zich uit in vragen over het toestaan

- 5.2.2.1 *Het Chicago Statement (1978)*
- 5.2.2.2 *De Nashville verklaring en de Bijbel*
- 5.2.2.3 *Gevolgen van de Nashville verklaring*

5.2.3 Een middelpuntvliedende beweging rondom de vraag naar het Schriftgezag

5.3 De 21^e eeuw naast de 20^e eeuw

5.4 Tot slot

6. Conclusies

p. 39-45

6.1 Acht conclusies

6.2 Tot slot

7. 'Het laatste woord'

p. 46-50

7.1 Oefening in de praktijk 1 – Gesprek binnen de opleiding

7.2 Oefening in de praktijk 2 – Gesprek binnen de gemeente

7.3 Conclusies naar aanleiding van de oefeningen in de praktijk

Bibliografie

0. Woord vooraf

Ruim twee jaar geleden ben ik begonnen aan deze thesis. In die twee jaar is er veel gebeurd. Onze jongste dochter werd geboren, door corona kwamen de kinderen tot tweemaal toe thuis te zitten van school en opvang.

Dit alles heeft er ook voor gezorgd dat ik twee jaar mijn thesisonderwerp met mij mee heb gedragen. Zeker in mijn grote stage zijn er momenten geweest dat ik mij weer bewust werd van de relevantie van het onderwerp van mijn thesis.

Deze relevantie zorgde er ook telkens opnieuw weer voor dat ik weer met nieuwe moed en zin verder kon. Want door de omstandigheden heb ik voor mijn gevoel een aantal keer 'opnieuw' moeten beginnen. Dat voelde soms als het staan voor een metershoge berg. En dan telkens weer opnieuw beginnen aan de klim.

In de proces van vallen en opstaan heb ik veel steun ervaren van de mensen om mij heen.

Vanuit de Protestantse Theologische Universiteit te Amsterdam. Allereerst Prof. Dr. Klaas Spronk, bedankt voor uw geduld, begeleiding, snelle reacties en opbouwende feedback.

Ook mijn dank aan Dr. Gert van Klinken, dank voor uw ideeën, enthousiasme en kritische vragen. Daarnaast dank aan de PIA's. Voor wie dit niets zegt, het is een groepje van zes vrouwelijke PIO's (predikanten in opleiding). Wij zijn tegelijkertijd aan de Master Gemeentepredikant begonnen en hebben inmiddels jaren lief en leed met elkaar gedeeld. Dank voor jullie trouw, vriendschap en bemoedigende woorden.

Ook dank aan mijn thesissupport groepje. Toen ik voor de derde keer 'opnieuw' aan mijn thesis ging beginnen, zijn jullie mijn redding geweest. Door tweewekelijks contact met elkaar te hebben, kreeg ik de moed, zin en kracht om door te pakken.

Ik heb veel steun ervaren van mensen uit onze omgeving. Als ik namen ga noemen, loop ik het risico dat ik mensen ga vergeten, maar mijn grote dank gaat uit naar onze families, vrienden en de ouders van vriendjes en vriendinnetjes. Mijn grootste uitdaging was het combineren van het schrijven van deze thesis met het gezinsleven. In de praktijk had ik gewoon een stil huis en lege dagen nodig. Ik ben ontzettend dankbaar voor al die lieve mensen die onze kinderen opgevangen hebben zodat ik weer even de ruimte had om te schrijven.

Dank aan al die mensen die via de zijlijn betrokken zijn geweest bij mijn thesis. Een bijzonder dankwoord aan de gemeenteleden uit de Protestantse Gemeente Heusden die mee hebben geschreven aan 'Brieven over de Bijbel'. Dank voor jullie tijd en openheid.

En dan, mijn gezin, wat moet ik zeggen?

Allereerst dank aan mijn man, Carlo, die zoveel van zijn tijd en energie heeft opgeofferd om telkens maar weer bij te springen. Dank voor je duwtje in de rug, elke keer weer opnieuw.

En dan Samuel, Tobias, Elinor en Magali, dank jullie wel! Voor al die momenten dat mama wéér aan het studeren was. Elk op jullie eigen manier zijn jullie meegegroeid in het proces van studie en stage. En elk op jullie eigen manier hebben jullie mij bemoedigd om weer verder te gaan. Soms had ik wel eens last van een schuldgevoel tegenover jullie, maar ik hoop dat jullie ook gezien hebben hoe mooi het is om te studeren en ergens voor te gaan.

Na het overlijden van mijn vader zei ooit iemand, je hebt twee vaders in de hemel.

Beide ben ik onnoembaar dankbaar.

Deze scriptie draag ik op aan mijn aardse vader, Leo, die mij als klein meisje de vraag stelde 'of ik geen dominee wilde worden'. Deze vraag is jarenlang met mij meegegaan, het duurde even voordat ik deze met 'ja' kon beantwoorden. En nu sta ik hier, ik kan niet anders.

1. Introductie

Schriftgezag. Er zit een hele wereld achter dit woord. Een wereld van standpunten, meningen, vragen, discussies. Er zit ook een hele geschiedenis achter dit woord. Een geschiedenis van goede gesprekken, maar ook een geschiedenis van felle meningsverschillen.

Wanneer mensen het woord 'Schriftgezag' gebruiken is het niet altijd gelijk helder wat erachter zit. Het woord wordt gebruikt als geloofsuitspraak, als houvast. Maar het woord wordt ook gebruikt om mee te schermen of om een discussie te beëindigen.

Vanuit mijn eigen achtergrond merk ik dat de Bijbel en haar gezag vaak een splijtzwam vormen, in plaats van samenbindend zijn. Ook binnen de opleiding heb ik gemerkt, dat het soms moeilijk is om een constructief gesprek over de Bijbel te voeren.

De aanleiding voor deze thesis is een discussie in het *Nederlands dagblad*, in mei 2019. Inzet was de toespraak die Van den Belt, hoogleraar systematische theologie op 23 mei hield tijdens de jaarvergadering van de Gereformeerde Bond. Twee citaten:

Door te zeggen dat de Bijbel in zijn culturele context gelezen moet worden, schuiven standpunten op. Dat heeft geleid tot een sterke relativering van het gezag van de Bijbel, signaleerde Van den Belt.'

*'Orthodoxe christenen hebben de moderne inzichten over bijbeluitleg te onkritisch omarmd. Dat heeft geleid tot een sterke relativering van het gezag van de Bijbel.'*¹

Deze discussie is niet nieuw. Zeker ten aanzien van het Oude Testament klonken er in voorgaande eeuwen al andere stemmen. Veelal werden deze andere stemmen gemarginaliseerd of geheel het zwijgen opgelegd.² In de tijd van de Verlichting werden deze stemmen steeds sterker. Vanaf de 19^e eeuw kreeg de discussie over het Schriftgezag een ander karakter. Discussies bleven niet langer beperkt tot de universiteiten, maar gingen ook een rol spelen binnen de kerken. Tot op de dag van vandaag is het Schriftgezag een thema waar de kerken zich toe verhouden. Van tijd tot tijd doet deze discussie weer het stof opwaaien.

Over het Schriftgezag is al veel geschreven. In de eerste plaats zal ik deze discussie beschrijven en analyseren. Ik ben van mening dat er belangrijke vragen zijn die nog onbeantwoord zijn gebleven. Welke thema's spelen een rol binnen deze discussie? Verschillen deze thema's door de tijd heen? Wát is het in deze discussie dat zorgt voor felle meningsverschillen? Wat staat er op het spel?

Deze discussie raakt mij persoonlijk, vanwege mijn achtergrond. Naar aanleiding van de discussie in het *Nederlands Dagblad* ben ik mij gaan verdiepen in de discussie over het Schriftgezag. Al snel kwam ik erachter dat deze discussie een lang en slepend verleden heeft. Dit maakt mij aan de ene kant moedeloos. Aan de andere kant maakt het mij ook nieuwsgierig, zit er voortgang in deze discussie? Is dit een discussie die ooit opgelost gaat worden of uitdooft? Of gaat het om 'eeuwige vragen', die in elke tijd op dezelfde manier terugkeren?

Gezien het feit dat ik persoonlijk bij de deze discussie betrokken ben, is het voor mij onvermijdelijk dat mijn eigen beoordeling of visie op bepaalde plaatsen ook naar voren komt.

---

¹ Henk van den Belt, 'Moderne Bijbeluitleg sijpelt door', In: *Nederlands Dagblad*, vrijdag 24 mei 2019.

² Cees Houtman, *De Schrift wordt geschreven. Op zoek naar een christelijke hermeneutiek van het Oude Testament*, Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2006.

1.1 Onderzoeksvraag

Dit bracht mij tot de volgende hoofdvraag voor deze thesis:

Verandert de discussie over het Schriftgezag door de tijd heen en zo ja, hoe en waar krijgen we deze ontwikkeling in beeld?

Een aantal deelvragen helpen mij om een antwoord op deze hoofdvraag te vinden:

- Wat zijn de hoofdkenmerken van de discussie over het Schriftgezag binnen de PKN en haar voorgangers gedurende de afgelopen eeuwen?
- Welke stemmen zijn er binnen deze discussie?
- Op welke manier is er in de toekomst een vruchtbaar gesprek mogelijk over Schriftgezag?

1.2 Methodologie

Binnen de thematiek van het Schriftgezag is het mogelijk naar de historische, systematisch-theologische, exegetische of ethische aspecten te kijken.

Wanneer er gekeken wordt naar *systematisch-theologische* vragen rondom het Schriftgezag gaat het bijvoorbeeld over de plaats van de Bijbel binnen het raamwerk van de dogmatiek. Plaatsen we de Bijbel aan het begin, aan het eind of ergens anders?

Wanneer we kijken naar *exegetische* aspecten van het Schriftgezag kunnen we ons richten op de vraag naar de uitleg van teksten. Schriftgezag tegenover Schriftkritiek. Maar bijvoorbeeld ook de vraag wat het verschil is tussen Schriftgezag, exegese en hermeneutiek?

De vraag naar het gezag van de Bijbel komt sterk naar boven op het gebied van de *ethiek*. Hete hangijzers als relaties en de plaats van de vrouw in de kerk zijn voorbeelden waarbij de vraag naar het gezag van de Bijbel naar boven komen.

Deze verschillende aspecten binnen de thematiek van het Schriftgezag zullen in meer of mindere mate besproken worden. De focus zal echter liggen op de *historische* aspecten. Ik wil kijken óf en, zo ja, welke verschuivingen er hebben plaatsgevonden en welke stemmen er klonken/klinken. In dit historisch overzicht wil ik de discussies samenvatten op de hoofdlijnen. Dit historisch overzicht geeft mij de mogelijkheid om de discussies van een afstand te bekijken. Welke grote lijnen zijn er te ontdekken? Welke overeenkomsten of verschillen neem ik waar? Na dit historisch overzicht wil ik komen tot een evaluatie van de discussies.

Met dit onderzoek wil ik inzicht geven in de (ontwikkeling in) discussies. Tegelijkertijd wil ik graag dat deze thesis verder reikt dan een historisch overzicht. Waar mogelijk wil ik een nieuw perspectief bieden op de discussie in de toekomst. Een belangrijk accent leg ik daarom op het voeren van een vruchtbaar gesprek over het Schriftgezag. Dit vind ik belangrijk, voor de academie, maar zeker ook voor de kerk.

Om deze thesis verder te laten reiken dan een historisch overzicht heb ik ook een klein onderzoek gedaan in mijn stagegemeente, de Protestantse Gemeente te Heusden. De resultaten daarvan bieden ook licht op het voeren van een vruchtbaar gesprek over het Schriftgezag. Daarnaast heb ik ook een gesprek over het Schriftgezag gearrangeerd binnen een college. Ook deze praktijkervaring neem ik mee in deze thesis.

Om het overzicht te bewaren heb ik mij beperkt tot de PKN. Dit wordt duidelijk in de literatuur die ik heb gebruikt voor deze thesis. De enige uitzondering daarop is het boek *Lezen en Laten Lezen* van Huijgen. Deze auteur behoort tot de CGK. Maar de invloed van dit boek reikt verder dan de CGK en sluit goed aan bij de thematiek van deze thesis.

1.3 Overzicht van deze thesis

In het volgende hoofdstuk wil ik allereerst kijken naar de term Schriftgezag. De term zelf roept al allerlei vragen op. Waar komt deze term vandaan? Vinden we deze term terug in de Bijbel? Hoe wordt deze term gebruikt? Welke wereld schuilt er achter deze term?

De hoofdstukken 3 tot en met 5 vormen een drieslag: 'vragen over het ontstaan van de Bijbel, vragen over het verstaan van de Bijbel en vragen over het toestaan van de Bijbel.

'Vragen over het ontstaan' hebben met name te maken met historisch-kritische vragen over de totstandkoming van de tekst van de Bijbel.

'Vragen over het verstaan' hebben te maken met de boodschap van de Bijbel. Hoe verstaan wij de Bijbel, wat is haar betekenis voor vandaag de dag?

Met 'vragen over het toestaan' bedoel ik de nadruk die op met name ethische vraagstukken ligt. Vaak worden deze vraagstukken 'hete hangijzers' genoemd.

De discussies rondom Schriftgezag die vandaag de dag plaatsvinden, hebben al oude wortels. In hoofdstuk 3 ga ik 'terug in de tijd' en kijk ik naar een oude voorloper van deze discussies in het Nederland van de 19^e eeuw. Hier gaat het met name over vragen over het ontstaan van de Bijbel. Een andere voorloper van de hedendaagse discussies vinden we terug in de jaren 50/60 van de vorige eeuw. In hoofdstuk 4 kijk ik naar bekende kerkelijke documenten uit die tijd, die grotendeels draaien om de vraag naar het Schriftgezag. Hier ligt de nadruk op vragen over het verstaan, of het misverstaan van de Bijbel.

In hoofdstuk 5 kijk ik naar de meest recente kerkelijke publicaties over de Bijbel. Daarnaast bespreek ik ook niet-kerkelijke publicaties om een breder beeld te kunnen geven van de hedendaagse staat van de discussie. Een deel van de hedendaagse discussie staat in het teken van vragen over het toestaan van de Bijbel.

In hoofdstuk 6 wil ik de resultaten van mijn onderzoek samenvatten en analyseren. Ook wil ik enkele conclusies trekken.

In het laatste hoofdstuk, hoofdstuk 7 richt ik mij tenslotte op de vraag hoe we nu verder kunnen. In dit hoofdstuk deel ik ook mijn resultaten en ervaringen van het kleine onderzoek in mijn stagegemeente en van het gesprek wat ik binnen de opleiding gevoerd heb.

2. Schriftgezag (de wereld achter het woord)

2.1 Nederlandse Geloofsbelijdenis

De term Schriftgezag vinden we op zichzelf niet terug in de Bijbel. Het Schriftgezag berust dus niet rechtstreeks op teksten uit de Bijbel. Wanneer we de drie formulieren van enigheid bekijken, dan wordt enkel in de Nederlandse geloofsbelijdenis expliciet over het gezag van de Schrift gesproken. Artikel 5 van de Nederlandse geloofsbelijdenis is getiteld 'Het gezag van de Heilige Schrift':

Wij ontvangen (a) al deze boeken alleen als heilig en canoniek om ons geloof daarnaar te richten, daarop te gronden en daarmee te bevestigen (b). En wij geloven zonder enige twijfel alles wat zij bevatten. En dit niet zozeer omdat ze de Kerk aanneemt en als zodanige erkent; maar vooral omdat ons de Heilige Geest getuigenis geeft in onze harten, dat ze van God zijn (c); terwijl zij ook het bewijs daarvan in zichzelf hebben: aangezien zelfs blinden kunnen tasten dat de dingen die daarin voorzeggd zijn, geschieden (d).³

De opsteller van de Nederlandse Geloofsbelijdenis is De Brès. Wanneer wij in onze tijd een document als deze lezen, moeten we ons bewust zijn van de oorsprong. De politieke verhoudingen in zijn tijd maakten het volgens De Brès nodig om met een eigen Nederlandse Geloofsbelijdenis te komen. Deze koos in tegenstelling tot haar Franse voorgangster, een hardere positie tegenover de wederdopers, maar koos ook behoedzamer woorden tegen hen die trouw aan Rome waren.⁴ In bovenstaand artikel komt dit afzetten tegen de Rooms-Katholieke kerk ook naar voren. De Bijbel is niet van God, omdat 'de kerk haar voor zodanig houdt', maar vanwege het getuigenis van de Heilige Geest.

In verschillende uitgaven van de Nederlandse geloofsbelijdenis, vinden we ook bewijsteksten bij de artikelen.⁵ Brouwer zegt over deze bewijsteksten het volgende:

De Schriftplaatsen, die aanvankelijk bij elk artikel van de NGB waren aangegeven, zijn door Dordrecht weer geschrapt. Dat is niet zo gek. Want wat bedoeld was als hulp bij het bijbellezen kan omgekeerd gaan werken: de bijbel als verzameling bewijsplaatsen voor de juistheid van de belijdenis.⁶

De bewijsteksten bij artikel 5 zijn hieronder weergegeven in de Statenvertaling (1637), met daarachter een korte samenvatting van de tekst in relatie tot het Schriftgezag:

(a) Daarom danken wij ook God zonder ophouden, dat, als gij het Woord der prediking van God van ons ontvangen hebt, gij dat aangenomen hebt, niet *als* der mensen woord, maar (gelijk het waarlijk is) *als* Gods Woord, dat ook werkt in u, die gelooft.

1 Thessalonicenzen 2: 13 (Het ontvangen woord is niet een mensenwoord, maar Gods Woord)

(b) Al de Schrift is van God ingegeven, en is nuttig tot lering, tot wederlegging, tot verbetering, tot onderwijzing, die in de rechtvaardigheid is; Opatd de mens Gods volmaakt zij, tot alle goed werk volmaaktelijk toegerust.

2 Timotheüs 3: 16-17 (Heel de Schrift is door God ingegeven)

---

³ K. Zwanepol, C.H. van Campenhout (red.), *Belijdenisgeschriften van de Protestantse Kerk in Nederland*, Heerenveen: Protestantse Pers, 2009, p. 169.

⁴ Zwanepol en Van Campenhout (red.), *Belijdenisgeschriften van de Protestantse Kerk in Nederland*, p. 165.

⁵ Nederlandse Bond van Gereformeerde Jeugdverenigingen, *Bijbelwijzer bij de Nederlandse Geloofsbelijdenis*. Gedigitaliseerd op: <https://www.nederlandse-geloofsbelijdenis.nl/>

⁶ R.H. Reeling Brouwer, *Syllabus bij de Nederlandse Geloofsbelijdenis*, 1998.

Gedigitaliseerd op: <https://www.rinsereelingbrouwer.nl/syllabus-bij-de-nederlandse-geloofsbelijdenis/>

(c) Daarom maak ik u bekend, dat niemand, die door den Geest Gods spreekt, Jezus een vervloeking noemt; en niemand kan zeggen, Jezus den Heere *te zijn*, dan door den Heiligen Geest.

1 Korinthe 12: 3 (De rol van de Heilige Geest bij het innerlijke getuigenis)

Wij zijn uit God. Die God kent, hoort ons; die uit God niet is, hoort ons niet. Hieruit kennen wij den geest der waarheid, en den geest der dwaling.

1 Johannes 4: 6 (De onderscheiding van de geest van de waarheid en de geest van de dwaling)

Wij zijn uit God. Die God kent, hoort ons; die uit God niet is, hoort ons niet. Hieruit kennen wij den geest der waarheid, en den geest der dwaling.

1 Johannes 5: 6 (De Geest getuigt, omdat de Geest de waarheid is)

(d) Zo gij dan in uw hart zoudt mogen zeggen: Hoe zullen wij het woord kennen, dat de HEERE niet gesproken heeft? Wanneer die profeet in den Naam des HEEREN zal hebben gesproken, en dat woord geschiedt niet, en komt niet; dat is het woord, dat de HEERE niet gesproken heeft; door trotsheid heeft die profeet dat gesproken; gij zult voor hem niet vrezen.

Deuteronomium 18: 21-22

En Micha zeide: Indien gij enigszins met vrede wederkomt, zo heeft de HEERE door mij niet gesproken!

Verder zeide hij: Hoort, gij volken altegaar!

1 Koningen 22: 28

De profeet, die geprofeteerd zal hebben van vrede, als het woord van dien profeet komt, *dan* zal die profeet bekend worden, dat hem de HEERE in der waarheid gezonden heeft.

Jeremia 28: 9

Maar als dat komt (zie, het zal komen!) dan zullen zij weten, dat er een profeet in het midden van hen geweest is.

Ezechiël 33: 33

(Deze vier teksten gaan over het bewijs dat de profeet door de HEER gesproken heeft. Dat bewijs wordt duidelijk, wanneer het woord uitkomt/als het gebeurt)

Er zijn drie thema's die mij opvallen vanuit artikel 5 van de Nederlandse geloofsbelijdenis en de daarbij aangegeven verwijsteksten.

-Het gaat over Gods Woord versus mensenwoorden

-Het gaat over de goddelijke inspiratie van de Bijbel en haar autopistie

-Het gaat over het innerlijke getuigenis van de Heilige Geest

Dit zijn alle drie thema's die ook terugkomen in de discussies en publicaties rondom het Schriftgezag.

2.2 De term Schriftgezag

De titel van dit hoofdstuk verradt wellicht al dat het niet eenvoudig is om één definitie van de term Schriftgezag te geven. Het is een veelomvattende term, waarachter een wereld en een geschiedenis schuilgaat. Wanneer de term 'Schriftgezag' echter in discussies naar voren wordt gebracht, gaat het veelal om het formele Schriftgezag (zie onder). Een anker om in tijden van storm de Bijbel 'veilig te stellen'. In het woord Schriftgezag klinkt al een belijdenis op zich door. Wanneer men het woord Bijbel gebruikt bedoelt men hier het boek zelf mee. In het woord 'Schrift' klinkt door dat deze boeken ons van God als canon gegeven zijn. Er wordt dan ook niet over Bijbelgezag, maar over Schriftgezag gesproken.⁷

Wanneer het gaat om het formele Schriftgezag wordt daarmee bedoeld dat de Bijbel zichzelf als het gezaghebbend Woord van God bewijst. De Schrift heeft gezag door haar eigen inhoud. Dit gezag berust niet op onze aanvaarding, maar men zal zich aan dit gezag gewonnen moeten geven.⁸

⁷ Arnold Huijgen, *Lezen en laten lezen. Gelovig omgaan met de Bijbel*, Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, 2019, p. 32.

⁸ Gereformeerde Kerken in Nederland. Generale synode. Sneek, 1969/70. *Geen Ander Fundament: Herderlijk Schrijven*, Kampen: Kok, 1971, p. 15-16.

Verderop zal blijken dat er ook andere manieren zijn om het Schriftgezag te beschrijven. Zelf spreekt de omschrijving van Van den Brink en Van der Kooi mij aan dat we ten aanzien van de Bijbel eigenlijk nauwelijks kunnen spreken over een bepaalde leer, theorie of bijbelopvatting.

Veelmeer gaat het om een besef dat diep in de christelijke traditie verankerd ligt en dat zijn wortels ongetwijfeld heeft in de bijna vanzelfsprekende manier waarop in het Nieuwe Testament aan het Oude goddelijk gezag wordt toegekend.⁹

Ondanks meningsverschillen delen veel christenen dit besef met elkaar, dit geeft grond voor een gesprek. Dat ligt lastiger wanneer we spreken over een leer, theorie of bijbelopvatting. Een gesprek over dit gedeelde besef is overigens niet geheel subjectief, het is ook goed om rationeel na te denken over welke rol dat gedeelde besef speelt bij het lezen van de Bijbel of welke vooroordelen mogelijk een rol spelen.

2.3 Geschiedenis van het gezag van de Bijbel

Het diepe besef waarover Van den Brink en Van der Kooi schrijven, kan ik van harte beamen, maar in de geschiedenis zien we dat er in de loop van de tijd toch wel sprake is geworden van een bepaalde leer, theorie of bijbelopvatting. Of we hier nu blij mee zijn of niet, we lopen in de discussies aan tegen het feit dat er gesproken wordt over het Schriftgezag. Tijdens de eerste eeuw na Christus vond de ontwikkeling van 'boeken' naar 'de Schrift' plaats, dat proces werd pas in de tweede eeuw voltooid.¹⁰ Vanaf de tijd van het humanisme en de Reformatie vonden er ontwikkelingen plaats waardoor er nu nog steeds sprake is van discussies rondom het Schriftgezag. Daarom is het belangrijk om allereerst te kijken naar de geschiedenis.

2.3.1 De Vroege Kerk

De eerste generatie christenen praktiseerde hun geloof zonder toegang te hebben tot de (op schrift gestelde) evangeliën. Er was sprake van mondelinge overlevering.¹¹ Tegen het einde van de tweede eeuw hadden christenen een grote verscheidenheid aan boeken die later tezamen de Bijbel zouden gaan vormen. Ze stonden echter nog niet bekend als 'de Bijbel', het waren 'heilige geschriften', maar niemand had officieel besloten welke dit precies waren.¹²

Barton beschrijft dat wanneer het om de kwestie van de Bijbel gaat, christenen tegenwoordig vooral teruggrijpen op theorieën uit de Reformatie of later. Hij is van mening dat de praktijk er voor de Vroege Kerk anders uitzag. Vroege christelijke schrijvers konden zich niet beroepen op exacte bewoordingen, zij moesten het volgens Barton doen met de essentie van verhalen en uitspraken. We zien ook in die tijd dat teksten in behoorlijk vrije bewoordingen werden doorgegeven. Er werd volgens Barton niet gedacht in termen van een perfecte, en volmaakt precieze tekst.¹³

Als we zouden proberen om de relatieve status van het Oude en Nieuwe Testament voor de eerste christenen serieus te nemen, zouden we anders tegen de Bijbel aankijken.¹⁴

Het gezag van de Bijbel is volgens Van den Brink en Van der Kooi een zaak van erkenning door de kerk. De canonvorming in de vierde eeuw is in feite een constatering van een stand van zaken, van een gegroeide praktijk. De canonvorming kunnen we niet los zien van het functioneren van deze literatuur en het liturgische gebruik in de christelijke gemeente.

⁹ G. van den Brink en C. van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, Zoetermeer: Boekencentrum, 2012, p. 484.

¹⁰ John Barton, *De Bijbel. Het boek, de verhalen, de geschiedenis*, Amsterdam: De bezige bij, 2019, p. 297.

¹¹ Barton, *De Bijbel*, p. 213.

¹² Barton, *De Bijbel*, p. 297.

¹³ Barton, *De Bijbel*, p. 338.

¹⁴ Barton, *De Bijbel*, p. 320.

De theorievorming rondom het Schriftgezag is van later datum. We zouden daarom de conclusie kunnen trekken dat het geen zin heeft om hier verder over te blijven discussiëren. Maar Van den Brink en Van der Kooi zijn van mening dat dit feit niet wil zeggen dat wij daarom maar niet over het gezag van de Bijbel na moeten denken. Zo werkt het namelijk in de theologie: zij volgt op het eigene. Reflectie op de Bijbel als geheel was aanvankelijk niet nodig en zelfs niet mogelijk. Pas later constateerde de kerk dat deze gelezen en gebruikte geschriften gezag hadden.¹⁵

2.3.2 Reformatie en daarna

Pas in de loop van de tijd wordt het de gewoonte om belijdenisgeschriften te openen met een beschrijving van de betekenis van de Bijbel voor het geloof. Zeker na het concilie van Trente (zie onder) legden protestanten meer nadruk op de unieke betekenis van de Bijbel.¹⁶ Waar de eerste generatie protestantse theologen nog vooral verwezen naar het werk van de Heilige Geest, legde de tweede generatie protestantse theologen meer en meer nadruk op het karakter van de Bijbel zelf. Er kwam meer focus op rationale argumenten ten aanzien van de goddelijke afkomst van de Bijbel. Kwalificaties die Luther toeschreef aan de Bijbel ontwikkelden zich tot officiële 'eigenschappen van de Schrift': gezag, genoegzaamheid en helderheid.¹⁷

2.3.3 Gezag van de Bijbel en anderen bronnen van openbaring

Deze bovenstaande eigenschappen van de Schrift moeten volgens Van den Brink en Van der Kooi vooral begrepen worden tegen de achtergrond van de polemiek met de Rooms-Katholieke Kerk. In het geval van het gezag, wil dit zeggen dat de Bijbel voor haar gezag niet afhankelijk is van de kerk.¹⁸ Tijdens het concilie van Trente in 1546 legde de Rooms-Katholieke Kerk de leerbeslissing vast waarin duidelijk werd gemaakt dat er een apostolische overlevering is náást de Bijbel. Sinds die tijd maken protestanten zich sterk voor de unieke betekenis van de Bijbel.¹⁹ Dit komt met name naar voren in de slogan 'Sola Scriptura'. In hoofdstuk 5 en in de conclusies zal echter duidelijk worden dat het gebruik van deze slogan wat genuanceerd moet worden.

Artikel 5 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis moet dan ook in de context van deze polemiek gelezen worden. Het is een belijdenis, maar tegelijk ook een leerstellig document.

Voor de Reformatie was het gezag van de Bijbel vooral een zaak van erkenning door de kerk, van een gegroeide praktijk. Hier zien we echter ook theorievorming ontstaan.

Het gezag van de Schrift moest niet enkel verdedigd worden tegenover de Rooms-Katholieke Kerk, maar ook tegenover de dopersen. De radicale reformatie van anabaptisten erkende naast het gezag van de Bijbel, ook het gezag van de geloofservaring. Door de benadering van énkél de Bijbel als bron van openbaring is er wellicht ook tekortgedaan aan andere vormen van openbaring. Dit werd in de loop van de tijd ook duidelijk.

2.3.4 Verdediging van het gezag van de Schrift

De verdediging van het gezag van de Schrift krijgt steeds meer een rationalistisch karakter.

Rationalisme wil volgens Huijgen zeggen dat de menselijke rede (ratio), het bewuste denken, de bron van kennis is. Voor het woord rationalisme in de context van het Schriftgezag gebruik ik ook de uitleg van Huijgen bij deze term. Rationalisme is de poging om de waarheid van de Schrift te zekeren op een manier die algemeen inzichtelijk te maken is voor het verstand en die als een techniek werkt.²⁰

Volgens Huijgen duwt een rationalistische omgang met de Schrift het gelovige omgaan weg.²¹

---

¹⁵ Van den Brink en Van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, p. 510.

¹⁶ Van den Brink en Van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, p. 484.

¹⁷ Van den Brink en Van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, p. 485.

¹⁸ Van den Brink en Van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, p. 485.

¹⁹ Van den Brink en Van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, p. 484.

²⁰ Huijgen, *Lezen en laten lezen*, p. 17.

²¹ Huijgen, *Lezen en laten lezen*, p. 17 en p. 116.

Ook Van den Brink en Van der Kooi zien een gevaar in een rationalistische omgang met de Schrift. Zij beschrijven hoe in de loop van de tijd er een verstrakking en formalisering ontstond in het spreken over de Bijbel en haar gezag. Het Schriftgezag kwam meer op zichzelf te staan als formeel uitgangspunt, dat min of meer los kwam te staan van de materiële boodschap van de Bijbel (voor het onderscheid tussen formeel en materieel, zie onder). Van den Brink en Van der Kooi laten aan de hand van de inspiratieleer zien hoe het proces van formalisering en intellectualisering zichtbaar werd. In deze inspiratieleer werd de Schriftleer steeds verder tot een rationeel systeem uitgewerkt. De inspiratieleer ging functioneren als een eigenschap van de Bijbel, die haar goddelijke oorsprong veilig moest stellen.²²

2.3.5 Verlichting

Het rationalisme is een belangrijk kenmerk van het denken in de tijd van de Verlichting. Het rationalisme gaat terug op de filosofie van Descartes (1596-1650), zijn sterfjaar wordt ook wel het begin van de Verlichting genoemd. Niet vreemd dat de Verlichting ook wel de 'eeuw van de rede' wordt genoemd. De Verlichting had invloed op allerlei gebieden in de maatschappij, op de politiek, op de economie, op sociale verhoudingen, het onderwijs en ook op de godsdienst.

Met de opkomst van dit rationalisme ontstonden er allerlei pogingen om de tekst van de Bijbel af te schermen van menselijk beïnvloeding. Men ging daarin steeds verder, om ieder spoor van twijfel uit te bannen. Van den Brink en Van der Kooi noemen als climax de Zwitserse *Formula Consensus* (1675), deze stelt dat zelfs alle leertekens van het Oude Testament door de Geest zijn ingegeven. Dit oude document doet denken aan het *Chicago Statement* (1978), waar het hieronder en in hoofdstuk 5 nog over zal gaan.

Volgens Van den Brink en Van der Kooi zit er een bepaalde angst achter deze pogingen, het gevoel zich met de verwijzing naar het werk van de Geest op dun ijs te begeven. Volgens Van den Brink en Van der Kooi maakten juist deze pogingen de orthodoxe Schriftleer bijzonder kwetsbaar maakten.²³

Dit terwijl de ontwikkeling van dit leerstuk juist zou hebben moeten leiden tot versterking. Maar de Verlichting maakt meer en meer duidelijk dat de Bijbel niet zomaar uit de hemel is komen vallen. Er wordt steeds meer bekend over de lange en complexe ontstaansgeschiedenis. De orthodoxe leer over de Schrift gaf geen afdoende antwoorden op vragen over de historische betrouwbaarheid van de Bijbel. Uiteindelijk werd de kloof tussen de Bijbelwetenschappers en de theologie, maar ook de kloof tussen de academie en de kerk steeds groter. De Bijbel was óf Gods werk óf mensenwerk. In de volgende hoofdstukken zien we dat met name in de Gereformeerde theologie men lange tijd moeite heeft gehouden om recht te doen aan de menselijke inbreng bij de totstandkoming van de Bijbel.²⁴

2.4 Onderscheidingen in gezag

Wanneer er geschreven wordt over het Schriftgezag, worden er allerlei verschillende onderscheidingen gebruikt. Belangrijk om mee te nemen is dus dat al deze onderscheidingen van een latere datum zijn. Het zijn formuleringen binnen een rationeel systeem die wijzen op een intense betrokkenheid op de Schriftleer. Maar ook formuleringen die het niet eenvoudiger maken en misschien wel problematisch blijken.²⁵

2.4.1 Formeel en materieel gezag

In de protestantse orthodoxie maakte men op een gegeven moment de onderscheiding tussen formeel en materieel gezag van de Bijbel. Het formele gezag wil zeggen dat de Bijbel gezag heeft

---

²² Van den Brink en Van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, p. 486-487.

²³ Van den Brink en Van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, p. 487.

²⁴ Van den Brink en Van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, p. 487-492.

²⁵ Van den Brink en Van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, p. 512-513.

omdat ze van God komt. Formele zekerings van het Schriftgezag vinden we bijvoorbeeld in het *Chicago Statement on Biblical Inerrancy*, opgesteld in 1978.

Materieel gezag wil zeggen dat de Bijbel gezag heeft vanwege haar inhoud. Van den Brink en van der Kooi erkennen dat deze onderscheiding begrijpelijk en tot zekere hoogte zinvol is, maar zijn ook kritisch omdat deze onderscheiding kan leiden tot een rationalistische bepaling van het soort gezag dat een bepaald Bijbelgedeelte heeft.²⁶

2.4.2 Normatief en historisch gezag

Het risico is dan ook aanwezig dat men door het onderscheid in formeel en materieel gezag ook verdere onderscheidingen aan moet brengen, zoals die tussen normatief en historisch gezag. Van den Brink en Van der Kooi geven hier het voorbeeld van de woorden van de satan bij de verzoeking van Jezus in de woestijn. Deze woorden zouden dan wel historisch gezag, maar geen normatief gezag hebben.²⁷

2.4.3 Objectief en subjectief gezag

Hittjo Kruyswijk schrijft in 'Baas in eigen Boek?' over het Schriftgezag en de evolutietheorie in de Gereformeerde Kerken (1881-1981). Hij schetst de ontwikkeling die zich in deze periode voltrok. Zijn onderzoek beslaat een deel van de periode waar mijn onderzoek ook betrekking op heeft. Kruyswijk maakt onderscheid tussen objectieve en subjectieve kenmerken van het Schriftgezag. Hij concludeert:

*De meest relevante observatie in dit verband is dat het Schriftgezag in de beginjaren als een absoluut gezag, onafhankelijk van enige menselijke beoordeling, werd ervaren, of liever: als zodanig gepostuleerd. Een eeuw later bleek dit als heteronoom beleefde gezag te zijn veranderd in een 'relationeel' gezag, waarin God en mens in hun onderlinge relatie op elkaar aangewezen zijn.*²⁸

Dit onderscheid tussen een objectief en subjectief Schriftgezag zal in deze thesis nog vaker naar voren komen, bijvoorbeeld bij Huijgen (zie hoofdstuk 5).

2.5 Tot slot

Naast de hierboven genoemde onderscheidingen in het Schriftgezag, vallen er nog meer onderscheidingen te noemen. Geestelijk gezag. Existentieel gezag. Heilsgezag. Er worden veel verschillende termen gebruikt en we vinden ook evenzoveel reacties en emoties terug in de verschillende discussies. We staan nu op een punt dat we een beter beeld hebben gekregen van de vroege geschiedenis en het gebruik van het woord Schriftgezag. Het gezag van de Bijbel blijkt een zaak van erkenning door de kerk. Er is sprake van een gegroeide praktijk. Alle theorievorming rondom het gezag van de Bijbel zijn van later datum, voornamelijk ontstaan ná de Reformatie. Met deze achtergrondinformatie kunnen we in de meer recente geschiedenis naar de verschillende discussies omtrent het Schriftgezag kijken.

---

²⁶ Van den Brink en Van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, p. 512.

²⁷ Van den Brink en Van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, p. 512-513.

²⁸ Hittjo Kruyswijk, *Baas in eigen boek. Evolutietheorie en Schriftgezag bij de Gereformeerde Kerken in Nederland*, Hilversum: Verloren, 2011, p. 302.

3. Schriftgezag in de 19^e eeuw: Vragen over het ontstaan

In het vorige hoofdstuk zagen we dat de theorievorming rondom het gezag van de Bijbel van later datum is. In de loop der tijd ontstond er een verstrakking en formalisering in het spreken over de Bijbel en haar gezag. Juist deze pogingen om de Bijbel af te schermen van alle menselijke beïnvloeding, bleken de orthodoxe Schriftleer juist bijzonder kwetsbaar te maken.²⁹

Mijn onderzoek gaat over discussies over Schriftgezag in de 19^e, 20^e en 21^e eeuw. Maar in al deze eeuwen zien we dat er op momenten teruggerepen wordt op de Reformatie, op een term als Sola Scriptura, maar ook de Verlichting is een belangrijk moment wat vaak terugkomt. Daarom geeft het vorige hoofdstuk een vroege en meer algemene basis waarop ik nu verder kan bouwen. In de komende hoofdstukken zien we ook de kritiek op de formalisering in het spreken over het Schriftgezag.

3.1 Geschiedenis van de historisch-kritische benadering

De kwetsbaarheid van de orthodoxe Schriftleer wordt duidelijk in het licht van de historisch-kritische benadering van de negentiende eeuw.

Vanaf de Verlichting werd er op een andere, meer kritische manier naar de Bijbel gekeken. Spinoza schreef al in 1670 sceptisch over de wonderen in de Bijbel. Later volgen onder andere Reimarus en Strauss. Beide gaan verder in deze thematiek en beide stellen rationele en historische vragen met als uitgangspunt dat wonderen niet bestaan. Wat opvallend is, is dat in beide gevallen mensen reageerden alsof deze thematiek nooit eerder aan de orde was geweest.³⁰

Bovengenoemde Strauss bracht in 1835 het omvangrijke boek *Das Leben Jesu – kritisch bearbeitet* uit. In Duitsland en Zwitserland ontstonden publieke debatten. In Nederland bleef dit publieke debat uit. Toen een uitgever een Nederlandse vertaling op de markt wilde brengen, werd het publiek gewaarschuwd door de Groningse professor Hofstede de Groot. Ondanks dit bezwaar werd het boek toch uitgebracht, maar later werd de hele oplage opgekocht en uit de handel genomen. Dit gebeurde door de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels, die voor zichzelf een zedelijke taak zag, opdat '...het heiligste en dierbaarste niet aan de winzucht van onze edelen handel worde opgeofferd...' In 1858 zijn tenslotte alle exemplaren vernietigd.³¹

Hoewel weinig mensen, zelfs weinig theologen, kennis hadden genomen van Strauss, kon men op een gegeven moment niet meer om zijn benadering heen. In Tübingen legde een onderzoeksgroep rond F.C. Baur (Strauss' leermeester) zich toe op de historisch-kritische benadering (de Tübinger school). In het midden van de 19^e eeuw kreeg deze benadering een plaats binnen de theologische faculteiten.³² De negentiende eeuw staat bekend als een eeuw van polemiek. De liberale wetgeving van de 19^e eeuw gaf pas echt de volle vrijheid om zulke kwesties zonder belemmering in het openbaar te bediscussiëren. *Brieven van Busken Huet* is een publicatie die de pennen in beweging bracht. Met deze publicatie geef ik geen compleet overzicht van de 19^e eeuw, maar wel een belangrijk inkijkje.

3.2 Busken Huet en zijn Brieven

3.2.1 De Nederlandse Strauss

Busken Huet werd in zijn tijd vergeleken met Strauss, dit was niet bedoeld als compliment, maar Busken Huet zag dit zelf anders.³³ Hij zag enkel de hierboven beschreven Tübinger school als wetenschappelijk.³⁴

---

²⁹ Van den Brink en Van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, p. 487.

³⁰ Barton, *De Bijbel*, p. 535.

³¹ F.G.M. Broeyer en D.Th. Kuiper (red.), *Is 't waar of niet. Ophefmakende publicaties uit de 'lange' negentiende eeuw*, Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2005, p. 155.

³² Broeyer en Kuiper (red.), *Is 't waar of niet?*, p. 156-157.

³³ Broeyer en Kuiper (red.), *Is 't waar of niet?*, p. 172.

³⁴ Broeyer en Kuiper (red.), *Is 't waar of niet?*, p. 173.

Busken Huet, een afstammeling van Hugenoten, werd in 1849 toegelaten tot het ambt van predikant en een jaar later beroepen in de Waalse Kerk in Haarlem.

Op 21 mei 1857 verscheen de eerste van de *Brieven*, de laatste van de *Brieven* verscheen een klein jaar later. Pas nadat Busken Huet in 1862 de kansel verlaten had, vertelde hij hoe de brieven ontstaan waren vanuit de catechese in Haarlem.³⁵

De brieven zijn geschreven in de vorm van een roman.³⁶ Busken Huet koos voor dit genre om op een vertrouwelijke manier te kunnen spreken, maar bovenal hoefde de schrijver niets voor de lezer achter te houden, terwijl het werk toch onderhoudend was.³⁷

De *Brieven* zijn een briefwisseling tussen broer en zus, Reinout en Machteld. Reinout, geen theoloog van beroep, maakte in zijn vrije tijd studie van de bijbel.

Machteld stelt in de brieven steeds een theologische vraag, die Reinout op zijn beurt beantwoordde.

3.2.2 Publieke discussie

In romanvorm werd de historisch-kritische methode bekend gemaakt aan leken. Dit had grote gevolgen. Ook al was deze kennis niet nieuw, ze was tot nu toe wel beperkt gebleven tot een kleine kring van theologen en predikanten. Met de *Brieven* werd de historisch-kritische methode breder toegankelijk.³⁸ Er ontstond een publieke discussie, dat was nieuw. Een belangrijke reden is dat dit debat ook in de landstaal gevoerd werd en niet langer in het Latijn.

*Bovendien, de Brieven waren slechts een popularisering van 'de vruchten der bijbelsche kritiek gedurende de laatste vijftig jaren'. Theologen waren daar allang mee vertrouwd, maar hadden nagelaten om 'de protestantsche christenheid in ons vaderland' op de hoogte te brengen.*³⁹

De vraag is echter wel wie er nu precies toegang hadden tot dit debat. Bos geeft aan dat ontwikkelde 'leken' toegang hadden tot het debat.⁴⁰

In het volgende citaat uit *De Standaard* (een antirevolutionair dagblad, in 1872 opgericht door Kuiper) blijkt dat de ontwikkelde 'leken' kennis konden nemen van onder andere de historisch-kritische methode.

*Gelijk men thans in Duitschland en Engeland vrij eenparig erkent, is de ondermijning van het Schriftgezag, de wijziging in de algemeene zedelijke begrippen, en de heerschappij in de publieke opinie van de algemeene denkbeelden van het Rationalisme, volstrekt niet uitgegaan van onze toenmalige lagere scholen, maar wel ter dege van de katheders, en van de gymnasia. Door Gymnasialen en Academischen invloed is onze ontwikkelde burgerstand, de klasse onzer rijke renteniers, de stand onzer geleerden en hooge ambtenaren, en zoo ook het grooter deel van den adel, op zeer schaarsche uitzondering na, van het Christendom, in zijn historische en confessionele opvattingen, vervreemd.*⁴¹

---

³⁵ Broeyer en Kuiper (red.), *Is 't waar of niet?*, p. 159.

³⁶ De vorm van een (brief)roman die we bij Busken Huet tegenkomen zien we vandaag de dag nog steeds wel langskomen. Bijvoorbeeld bij het recente boek *Oer* (2020) van Corien Oranje, Cees Dekker en Gijsbert van den Brink. Dit boek leest als een spannende roman en probeert zowel recht te doen aan wetenschappelijke bevindingen en de Bijbel.

Ik moest ook denken aan het boekje *Ma(i)len over wereldreligies* (2007) van Robert Doornenbal. Ook dit boekjes gaat in op supr'spannende' vragen. Het heeft de vorm van een e-mail-correspondentie tussen een christelijke student en zijn e-coach.

³⁷ M.F. Buitenwerf-van der Molen, *God van vooruitgang. De popularisering van het modern-theologische gedachtegoed in Nederland (1857-1880)*, Hilversum: Uitgeverij Vermolen, 2007, p. 55.

³⁸ Buitenwerf-van der Molen, *God van vooruitgang*, p. 57.

³⁹ Broeyer en Kuiper (red.), *Is 't waar of niet?*, p. 169.

⁴⁰ Broeyer en Kuiper (red.), *Is 't waar of niet?*, p. 184.

⁴¹ 'Gymnasiaal onderwijs', in: *De Standaard*, 18 december 1896.

Buitenwerf-van der Molen geeft aan dat we met de bestudering van geschriften uit deze tijd rekening moeten houden met de traditionele maatschappelijke verhoudingen. Onder de arbeiders was het analfabetisme nog steeds vrij hoog en de middenstand had weinig middelen voor het aanschaffen of lenen van literatuur.⁴²

De *Brieven* verschenen maandelijks, daardoor had Busken Huet de mogelijkheid om te reageren op kritiek. Busken Huet ging onder andere fel tekeer tegen hen die zeiden dat hij volkomen gelijk had, maar dat het gewone kerkvolk er nog niet klaar voor was. Zij moesten ontzien worden.⁴³ Busken Huet voelde zichzelf verplicht om de inhoud van zijn *Brieven* naar buiten te brengen omdat er volgens hem dringend behoefte was aan een moderne herwaardering van de Bijbel.⁴⁴

3.2.3 Thema's in de *Brieven*

In de *Brieven* komen verschillende thema's naar voren. Het thema wonderen speelt -net als bij Strauss- een grote rol bij Busken Huet. Hetzelfde geldt voor de opstanding van Jezus. In de volgende hoofdstukken zal duidelijk worden of deze thema's door de tijd heen een even belangrijke rol zijn blijven spelen.

Er is één thema dat ik in het bijzonder wil belichten, namelijk de rol van de mens bij het tot stand komen van de Bijbel. Machteld vraagt zich te midden van al haar twijfels af of het niet beter is om troost te zoeken bij wat ze in de kerk hoort van haar predikant: 'De Bijbel is Gods Woord en daarmee uit.' Ze vraagt zich af of ze zich niet beter gevangen kan geven aan de letter van het Heilige Boek. Reinout antwoordt haar dat geloven niet hetzelfde is als het voor waarheid aannemen van alles wat er in de Bijbel staat.⁴⁵ Machteld vroeg Reinout om een duidelijke verklaring van zijn visie op de Bijbel. Die vraag beantwoordde Reinout in zijn laatste brief met een 'klinkende belijdenis':

*Gelijk het gansche christendom louter dienende liefde is naar het voorbeeld van Christus, zoo is de gansche Bijbel louter mensenwerk. (...) niet uit God met voorbijgang der Joden of over hunne hoofden hen, maar uit de Joden zelf, onder de leiding van God; mensenwerk, derhalve, door menscheijk geloof ingegeven, door menscheijke kunst volmaakt, door menscheijke zorg bewaard, door elk waarachtig menschenhart verstaan en herkend als stem des harten, als stem van menscheijke godsvrucht, van menscheijk lijden, van menscheijke blijdschap: zulk mensenwerk is mij de bijbel.*⁴⁶

Reinout is duidelijk: de Bijbel is mensenwerk. Dit is een visie die niet overeenkomt met de orthodoxe visie op het Schriftgezag. Tegelijkertijd past het wel binnen het denken in de tijd van de Verlichting. In het vorige hoofdstuk werd duidelijk hoe de Verlichting invloed had op allerlei gebieden in de maatschappij, op de politiek, de economie, op sociale verhoudingen, op het onderwijs en ook op de godsdienst. De visie van Reinout was dus niet zomaar uit de lucht gegrepen. Het sloot aan bij een bredere verandering in de manier van denken, waarbij de rede een belangrijke rol ging spelen. Binnen de kerken zorgde dit echter voor een botsing tussen denkbeelden.

3.2.4 Reacties op de *Brieven*

De historisch-kritische benadering werd in een groot deel van de kerken verketterd. Het rationalistische denken in deze benadering stond tegenover het supranaturalistische denken in de kerken. Het supranaturalisme hecht geloof aan het bovennatuurlijke, waaronder ook wonderen en de opstanding van Jezus.

Maar ook van hen die wel (deels) mee wilden in de historisch-kritische benadering kreeg Busken Huet stevige kritiek. Vanaf december 1858 verscheen er een alternatieve serie brieven, onder dezelfde titel.

---

⁴² Buitenwerf-van der Molen, *God van vooruitgang*, p. 53.

⁴³ Broeyer en Kuiper (red.), *Is 't waar of niet?*, p. 167.

⁴⁴ Broeyer en Kuiper (red.), *Is 't waar of niet?*, p. 169.

⁴⁵ Broeyer en Kuiper (red.), *Is 't waar of niet?*, p. 163.

⁴⁶ Broeyer en Kuiper (red.), *Is 't waar of niet?*, p. 166.

Hofstede de Groot schreef een serie brieven met dezelfde opzet en vorm. Zijn serie bestond echter alleen uit brieven aan Machteld, van haar neef Leonard, een theoloog en predikant. Hij geeft toe dat de Bijbel niet van begin tot eind 'een goddelijk, heilig, van Gods geest ingegeven boek' is. Wel wilde hij vasthouden aan de mogelijkheid van buitengewone openbaring en goddelijke interventies.⁴⁷

Uiteindelijk maakte Busken Huet nog net de Doleantie mee, net als de Afscheiding van 1834 een reactie op het liberale klimaat in de Nederlands Hervormde Kerk.

Busken Huet stond overigens ook kritisch tegenover de moderne theologie. Hij vond haar een indringster. De moderne theologie was onverenigbaar met het wezen van een kerkgenootschap, hoe vrijzinnig ook. Volgens Busken Huet was haar streven naar verzoening van geloof en wetenschap gedoemd te mislukken. Binnen het liberale klimaat in de Nederlands Hervormde Kerk voelde Busken Huet zich ook niet thuis.⁴⁸ Een of-of keuze was voor hem onvermijdelijk, een middenweg was er niet.

In de volgende hoofdstukken zien we hoe zowel de hervormden als de gereformeerden verder gingen met deze vragen. We zien hoe men probeerde om de gereformeerde theologie weerbaar te maken voor de vragen die sinds de opkomst van de historisch-kritische methode aan de Bijbel en het christelijk geloof gesteld werden. De vraag naar het gezag van de Bijbel is daarvan een voorbeeld.

3.2.5 Busken Huet en Pierson

Busken Huet legde in 1862 zijn ambt neer, Allard Pierson onderging eenzelfde soort proces, hij legde zijn ambt neer in 1865. Het verschil tussen Busken Huet en Pierson is dat Pierson in zijn toon meer rekening houdt met zijn vroegere medestanders. Busken Huet is fel in zijn polemieken en spreekt met sarcasme over zijn vroegere ambt, alsof hij enkel en alleen bezig geweest is met het ondermijnen van de gereformeerde theologie.⁴⁹

Wat een overeenkomst is tussen Pierson en Busken Huet is dat zij een keuze onvermijdelijk achten. Of meegaan in de historisch-kritische benadering van de Bijbel met alle consequenties van dien, of een christelijk bewustzijn dat zich niet bekommert om 'de gangbare wereldwetenschap'.⁵⁰ In de volgende hoofdstukken wordt duidelijk dat deze keuze vandaag de dag niet meer zo zwart-wit beleefd wordt.

3.3 De negentiende eeuw en nu

Met deze publicatie geef ik geen compleet overzicht van de negentiende eeuw, maar wel een belangrijk inzichtje. En dan komen er vragen op, in hoeverre lijkt deze negentiende eeuw op onze eeuw? Speelden er dezelfde vragen?

Deze vraag kan ik pas in het vervolg van deze thesis volledig beantwoorden, maar een deel van de vragen lijkt erg op de vragen die we vandaag de dag ook nog tegenkomen. Zie onderstaand citaat:

Ziet ge, Reinout, juist om dat geloof heb ik den laatsten tijd veel geleden en veel verdriet gehad. Geen heftig verdriet, zooals wanneer er iemand sterft of iets wordt weggenomen waarvan men buitengewoon veel hield, maar een soort van mistroostig verdriet, een toenemend gebrek aan levenslust, een inwendige dorheid en somberheid, zooals wanneer de zon niet door wil breken en alle dingen er saai en half-betrokken uitzien. De reden is dat ik wel geloof heb, maar geen vast geloof, en zelf niet weet wat ik geloof en wat niet. [...] Het is alsof reeds als kind de waarheid die mij werd verkondigd, mij nooit heeft willen bevredigen. [...]; ik meende dat men uit wijze voorzorg de eigenlijke, diepere, de ware waarheid voor mij verborgen hield, omdat ik haar niet dragen kon; en ik nam dien toestand aan met onderwerping en geduld in de hoop, dat het geheim mij later zou worden ontsluit. Dan, tot heden is nog niemand gekomen die het groote licht voor mij ontstoken heeft.⁵¹

⁴⁷ Broeyer en Kuiper (red.), *Is 't waar of niet?*, p. 174.

⁴⁸ Broeyer en Kuiper (red.), *Is 't waar of niet?*, p. 183.

⁴⁹ Broeyer en Kuiper (red.), *Is 't waar of niet?*, p. 205.

⁵⁰ Broeyer en Kuiper (red.), *Is 't waar of niet?*, p. 209.

⁵¹ Broeyer en Kuiper (red.), *Is 't waar of niet?*, p. 160-161.

Dit citaat is door de spelling en het taalgebruik duidelijk een citaat uit een andere tijd. Qua inhoud zou het echter ook vandaag de dag geschreven kunnen zijn. Met enige regelmaat verschijnen er in de media verhalen van mensen die eenzelfde soort proces door zijn gegaan. Een proces van moeite met de Bijbel. Een proces van jarenlang zoeken, waarbij uiteindelijk de conclusie wordt getrokken dat de Bijbel een menselijk boek is. Daaraan wordt vervolgens de conclusie verbonden dat de Bijbel daarmee haar gezag verliest.⁵²

3.4 Tot slot

In dit hoofdstuk over de negentiende eeuw wordt duidelijk dat de relatie tussen nieuwe wetenschappelijke inzichten (de historisch-kritische benadering van de Tübinger school) en het traditionele Bijbelse gezag opspeelt. Het gezag van de Bijbel werd ter discussie gesteld, dit wordt bijvoorbeeld duidelijk bij de vraag of de Bijbel Gods Woord of mensenwoord is.

Dit debat werd eerder nog niet echt binnen de kerken zelf gevoerd. Voornamelijk theologen en predikanten waren op de hoogte van de nieuwe wetenschappelijke inzichten.

In dit hoofdstuk zagen we een eerste voorbeeld van hoe leken bij de discussie betrokken werden. Dit bleef echter beperkt tot een deel van de bevolking. Het verschil in de eeuw daarna is dat de discussie ook breder binnen de kerken zelf gevoerd gaat worden.

---

⁵² 'Tjarko Evenboer zegt Christendom vaarwel. De Bijbel is een mythisch geschrift vol onjuistheden en tegenstrijdigheden', op: Christelijk Informatie Platform, 2 maart 2020.

4. Schriftgezag in de 20e eeuw: Vragen over het verstaan

In het vorige hoofdstuk over de negentiende eeuw werd duidelijk dat de relatie tussen nieuwe inzichten vanuit de Verlichting en het traditionele Schriftgezag opspeelt. We zagen dat in de negentiende eeuw voor het eerst leken bij de discussie betrokken werden, zij het nog beperkt. Uiteindelijk volgt binnen de kerken de Doleantie als reactie op het liberale klimaat in de Nederlands Hervormde Kerk. Daarmee zijn de vragen rondom de Bijbel en haar gezag niet afgedaan. Zowel de gereformeerden als de hervormden gaan verder met deze vragen.

Busken Huet wordt ook wel de 19^e-eeuwse Kuitert genoemd. Het zou meer dan een eeuw duren totdat mainstream gereformeerde en hervormde theologen weer even openlijk antwoord durfden te geven op de vragen die Machteld haar broer Reinout had gesteld.⁵³ In die periode zijn we nu beland, ruim honderd jaar na Busken Huet.

Omdat zowel de hervormden en de gereformeerden een soortgelijk, maar toch eigen proces doormaken, bespreek ik beide afzonderlijk. We starten steeds met een stukje geschiedenis van het eind van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw. Daarna ligt de focus op publicaties uit de tweede helft van de twintigste eeuw.

4.1 De Hervormde Kerk

4.1.1 Voorgeschiedenis van *Klare Wijn*

Het is belangrijk om de voorgeschiedenis van een document als *Klare Wijn* nader te bekijken. In 1949 werd door de Hervormde Kerk *Fundamenten en perspectieven van belijden* uitgegeven. Dit document staat vooral bekend om de aandacht voor Israël. Wat mij echter vooral opviel, is de uitspraak over het Schriftgezag:

*Wat ons in de Kerk samenbindt en tot een gemeenschappelijk belijden bekwaamt, is niet deze of gene opvatting aangaande het Schriftgezag in formele zin, maar is het feitelijk gezag, dat de inhoud van de Schrift op ons uitoefent. Alleen door het buigen voor deze inhoud ontstaat het geloof in de Heilige Schrift als Gods Woord. Zo ontstond ook dit geschrift en zagen wij ons ontslagen van de behandeling van formele vragen, die ons in onze Kerk tot onze schade reeds veel te lang heeft opgehouden.*⁵⁴

Blijkbaar voldeed een dergelijke uitspraak niet en volgde er in 1953 het schrijven *Leer aangaande de Heilige Schrift*. Ook hier volgden sceptische reacties op, daarom werd in 1967 een nieuwe poging gedaan, waarin men hoopte de afstand tussen het gewone gemeentelid en de Bijbelwetenschap te overbruggen.⁵⁵

Ook belangrijk om te weten is dat de Gereformeerde Bond binnen de Hervormde Kerk kritisch reageerde op alle genoemde publicaties. Zo ook op *Klare wijn*, waarover het hierna zal gaan.

4.1.2 *Klare wijn* (1967)

Deze nieuwe poging heette *Klare wijn*. Belangrijk is dat men geen leer over de Bijbel neer wil zetten. Op de achterkaft van het boek wordt dit duidelijk, het boek vraagt juist om overweging, kritiek, bespreking en discussie.

---

⁵³ David Bos, 'Te modern voor de kudde', in: *Trouw*, 18 mei 2007.

⁵⁴ Generale synode der Nederlandse Hervormde kerk, *Fundamenten en perspectieven van belijden*, 's-Gravenhage: Boekencentrum, 1949.

⁵⁵ Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk. *Klare Wijn: Rekenschap over geschiedenis, geheim en gezag van de Bijbel*, 's-Gravenhage: Boekencentrum, 1967, p. 6.

De hoofdgedachte van dit boek is dat de Bijbel haar eigen gezag meebrengt.⁵⁶ In deze bewoording van het eigen gezag zit ook de gedachte dat een formele zekering van buitenaf niet nodig is. Dit wordt ook duidelijk wanneer de Nederlandse theoloog Miskotte wordt geciteerd:

*Namelijk daar waar de Bijbel niet wordt afgescheept met een formele gezagstoekenning (...), maar waar de Schrift opengaat als een wereld om erin te verkeren, om eruit te leven...*⁵⁷

In dit boek komt deze gedachte vaak terug, wanneer wij zeggen dat de Bijbel gezag heeft, dan heeft de Bijbel dit ook. Bewijzen of verdedigen van dit gezag is dan niet nodig.⁵⁸

Een interessante gedachte in *Klare wijn* is de gedachte dat het gezag van de Bijbel breder is dan waar wij met elkaar over discussiëren. Niet alleen het ethische, maar bijvoorbeeld ook de troost vanuit het evangelie komt met gezag op ons af.⁵⁹ Dit is echt een wezenlijk punt, wat mijns inziens vaak vergeten wordt, in hoofdstuk 7 kom ik hier naar aanleiding van het gesprek binnen mijn stagegemeente nog op terug.

Klare wijn uit grote kritiek op het rationalisme, wat ook kerk en theologie binnen is geslopen.⁶⁰ In hoofdstuk 5, wanneer de recente publicatie van Huijgen aan bod komt, zien we dat Huijgen ook zo kritisch is op het rationalisme. Wat is er precies mis met het rationalisme? In principe niet zoveel, wanneer men naast de ratio ook oog heeft voor andere lagen van het menselijk bestaan. We zien hier kritiek op een eenzijdig rationalisme, men ontkent niet dat Gods openbaring in de Schrift óók een rationele consistentie bevat.

Dit wordt nog eens extra duidelijk als men in het eerste gedeelte van het boek terugblijkt in de geschiedenis. Er wordt beschreven hoe in de tijd van de latere orthodoxe theologen, de zekerheid van het geloof van de reformatietijd, veranderde in een zekerheid voor het verstand. Er ontstond een theologisch systeem, met invloeden van de methode van Descartes.⁶¹

In dat licht moeten we volgens de schrijvers van *Klare wijn* ook de inspiratieleer verstaan, die om de Bijbel heen werd gebouwd. Men signaleert de enorme invloed van deze orthodoxe inspiratieleer, zowel positief als negatief. Zij heeft tot dan toe de discussie over gezag en betekenis van de Bijbel bepaald. Men signaleert ook dat zij voor latere geslachten voor veel moeilijkheden heeft gezorgd en veel schade heeft aangericht.⁶²

Wat betreft moeilijkheden denk ik aan een intellectueel offer dat men voor het accepteren van deze opvatting moet brengen. Ik denk aan al die jonge studenten en nieuwsgierige kinderen, die geen antwoord op hun vragen krijgen of gevoed worden met harmonisatietheorieën.⁶³

Wat betreft schade noem ik de voorbeelden die Houtman noemt, die zijn gelegitimeerd met een beroep op het aan de Schrift ontleende 'God wil het!': Oorlogen, geloofs- en heksenvervolgingen, slavernij en andere vormen van onrecht, en ook het heersen over het geweten van anderen.⁶⁴

---

⁵⁶ Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk, *Klare Wijn*, p. 6.

⁵⁷ Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk, *Klare Wijn*, p. 79.

⁵⁸ Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk, *Klare Wijn*, p. 202.

⁵⁹ Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk, *Klare Wijn*, p. 174.

⁶⁰ Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk, *Klare Wijn*, p. 83.

⁶¹ Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk, *Klare Wijn*, p. 32-33

⁶² Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk, *Klare Wijn*, p. 36.

⁶³ Houtman, *De Schrift wordt geschreven*, p. 380-384.

⁶⁴ Houtman, *De Schrift wordt geschreven*, p. 388-389.

4.1.3 Thema's die aan de orde komen

In deel 1B van *Klare Wijn* gaat het over vragen die opkwamen en antwoorden die gegeven werden. Er wordt een overzicht gegeven van thema's die door de tijd heen speelden. Thema's uit de verre en de meer recente geschiedenis komen langs: de historisch-kritische methode, slavernij, kolonialisme, kernwapens.

In het vorige hoofdstuk heb ik gekeken hoe bij Busken Huet de rol van de mens bij het tot stand komen van de Bijbel wordt beschreven. Ik wil nu ook kijken hoe dat in *Klare Wijn* gebeurt.

Wat allereerst opvalt is het bezwaar tegen de inspiratieleer. Er wordt nadruk gelegd op de negatieve gevolgen daarvan.⁶⁵ Toch kiest men niet voor het alternatief waar Busken Huet voor kiest; de bijbel als menselijk boek. De schrijvers van *Klare Wijn* signaleren dat het eenzijdig rationalisme wat zij veroordelen in de orthodoxie, ook in het kritische bijbelonderzoek een grote rol speelt. Ze wijzen daarom ook op de grote gevolgen hiervan. In de kerken ontstond er angst en als reactie bestreed men dit kritische bijbelonderzoek.⁶⁶

4.1.4 De rol van de mens - het gesprek

Hoe beschrijven de schrijvers van *Klare Wijn* de rol van de mens bij het tot stand komen van de Bijbel? Een antwoord wordt gezocht in de Bijbel zelf en in haar doorgaande receptiegeschiedenis.

Een belangrijk idee is het idee van het gesprek. Wanneer wij aanlopen tegen moeilijkheden of 'onjuistheden' in de Bijbel, wordt er gewezen op de rol die de eerste lezers daarin gespeeld hebben. In de tekst van de Bijbel die wij hebben, zijn al medelezers aan het woord. Volgens *Klare Wijn* kunnen we hen zien als onze eerste gesprekspartners.

We lezen volgens de schrijvers van *Klare Wijn* de Bijbel 'met al de heiligen', in dit kader worden de kerkvaders en reformatoren genoemd. In hun preken, verklaringen, dogmatische geschriften, formulieren en gebeden zien we een enorme rijkdom waarin we zien hoe de kerk door de eeuwen heen met de Bijbel op weg is gegaan.⁶⁷ Ook de rol van de muziek en de beeldende kunst wordt hier genoemd.

Daarna wordt de 'stem der vaderen' genoemd. Men denkt dan aan namen als Augustinus, Kierkegaard, Kuyper en vele anderen. Het kan verrassend zijn om te zien hoe deze vaderen uit een ver of meer nabij verleden, de Bijbel hebben gelezen en uitgelegd.⁶⁸

Op dezelfde manier worden ook de 'beslissingen van de kerk' meegenomen als gesprekspartner, als ook de tijdgenoten. Deze nadruk op de receptiegeschiedenis zie ik ook in andere publicaties in de 20^e en 21^e eeuw terugkomen. In de conclusies kom ik hier nog op terug.

Vanuit het idee van het gesprek is het ook niet vreemd dat *Klare Wijn* een grote nadruk legt op de verkondiging. Homilie betekent tenslotte 'gesprek'.⁶⁹ In de verkondiging komt de Schrift, het spreken en de mens in het heden samen. De verkondiging of de preek wordt in de protestantse traditie ook wel de dienst aan of de bediening van het Woord van God genoemd. De Bijbel als Woord van God, waarin God zich sprekend tot de mens richt. Gerrit Immink benadrukt dat hoewel het gezag van de Schrift steeds ter discussie werd gesteld, de Heilige Schrift toch als Woord van God een bijzondere status heeft gehouden in de eredienst. Juist in de verkondiging doet de mens volledig mee. En niet elke kerkganger heeft dezelfde visie op het Schriftgezag, maar toch klinkt daar, in de verkondiging het Woord van God.⁷⁰ In het licht van het voeren van een vruchtbaar gesprek over het Schriftgezag vind ik dit een waardevolle focus, waar ik in hoofdstuk 7 nog op terug zal komen

---

⁶⁵ Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk, *Klare Wijn*, p. 84-85.

⁶⁶ Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk, *Klare Wijn*, p. 88-89.

⁶⁷ Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk, *Klare Wijn*, p. 228.

⁶⁸ Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk, *Klare Wijn*, p. 229.

⁶⁹ Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk, *Klare Wijn*, p. 148.

⁷⁰ Gerrit Immink, *Het heilige gebeurt. Praktijk, theologie en traditie van de protestantse kerkdienst*, Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2011, p. 149.

De schrijvers van *Klare Wijn* geven aan dat de volgorde van het gesprek van belang is. In het boek komt eerst het gedeelte 'De Bijbel in gesprek met ons' aan de orde en daarna pas het gedeelte 'Wij in gesprek met de Bijbel'. Door deze volgorde wil men aangeven dat de Bijbel het initiatief heeft en dat het gezag werkelijk gezag is.⁷¹

4.2 De Gereformeerde Kerken in Nederland

4.2.1 Voorafgaand aan God met ons

Aan het eind van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw zien we hoe men probeerde om de gereformeerde theologie weerbaar te maken voor de vragen die sinds de opkomst van de historisch-kritische methode aan de Bijbel en het christelijk geloof gesteld werden. De vraag naar het gezag van de Bijbel is daarin een belangrijke vraag.

In het vorige hoofdstuk kwam het onderzoek van Kruyswijk al naar voren. Hij schetst de ontwikkeling in het Schriftgezag en de visie op de evolutietheorie in Gereformeerde Kerken in Nederland in de periode van 1881 tot 1981.

Kruyswijk deelt het tijdperk van zijn onderzoek in drie perioden:⁷²

1881-1921: grondlegging

1921-1950: consolidatie

1950-1981: de grote omslag

Deze indeling neem ik over, omdat deze indeling aansluit bij mijn onderzoek naar de ontwikkeling van het schrijven over het Schriftgezag. 'De grote omslag' waar Kruyswijk over schrijft neem ik ook waar, daar zal ik in dit hoofdstuk meer over vertellen.

De basis voor het Schriftgezag in de gereformeerde theologie werd gelegd door Abraham Kuyper en Herman Bavinck. Kuyper was van mening dat een mens alleen maar zeker in het leven kon staan wanneer hij vasthield aan een absoluut gezag van de Schrift. Dit gezag hield bij Kuyper een organische inspiratie in. Kruyswijk beschrijft een 'angstmotief' bij Kuyper, een angst voor het integreren van het nieuwere bijbelonderzoek in de theologie. Waar Kuyper eerder meer aandacht had voor de geloofservaring als grond van het Schriftgezag, raakt dat steeds meer op de achtergrond. Het formele gezag van de Bijbel werd zijn uitgangspunt.⁷³

Hoewel Kuyper en Bavinck in één adem genoemd worden als grondleggers van het gereformeerde Schriftgezag, is er met name bij Bavinck wel een nuancering te vinden. Ook Bavinck zag de Bijbel als organisch geïnspireerd door de Heilige Geest. Wat betreft het formele Schriftgezag was Bavinck genuanceerder dan Kuyper. Niet alle delen van de Bijbel hebben een historische betekenis. Bavinck had ook meer dan Kuyper oog voor de subjectieve kant van het geloof. In een volgend hoofdstuk zien we ook het relationele Schriftgezag geïntroduceerd worden in de publicatie *God met ons*. De schrijvers van die publicatie beroepen zich daarvoor ook op Bavinck.⁷⁴

In zijn latere jaren kreeg Bavinck meer oog voor het onderscheid tussen het formele en het materiële Schriftgezag. Het materiële Schriftgezag werd voor hem belangrijker dan voorheen.⁷⁵

---

⁷¹ Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk, *Klare Wijn*, p. 173.

⁷² Kruyswijk, *Baas in eigen boek*, p. 23.

⁷³ Kruyswijk, *Baas in eigen boek*, p. 32-33.

⁷⁴ Kruyswijk, *Baas in eigen boek*, p. 58.

⁷⁵ Kruyswijk, *Baas in eigen boek*, p. 59.

Ook bij Berkouwer vinden we een nuancering. Ten aanzien van het Schriftgezag nam Berkouwer met zijn correlatiebegrip een tussenpositie in tussen behoud en vernieuwing.⁷⁶ Hij benadrukte in zijn dogmatiek de wederzijdse betrokkenheid tussen de levende Schrift en de antwoordende mens. Deze wending tot het subject zorgde er ook voor dat in de Schriftleer het accent werd verlegd van het objectieve gezag van de Schrift naar de existentiële strekking van de Schrift.⁷⁷

De basis van het Schriftgezag was voor Kuiper en Bavinck de directe Goddelijke inspiratie van de Bijbeltekst. Kruyswijk beschrijft hoe het gezag van Kuiper en Bavinck tot de jaren vijftig vrijwel onaangetast bleef. Inhoudelijk kwam men niet veel verder dan het defensief consolideren van de eenmaal opgeworpen stellingen.⁷⁸

In de periode van de consolidatie zien we dat er ook andere stemmen klinken dan de stemmen van Kuiper en Bavinck. Denk bijvoorbeeld aan de kwestie Geelkerken en zijn lezing van Genesis 1-3. Geelkerken vroeg ruimte voor een andere dan de traditionele uitleg van het verhaal van de zondeval.⁷⁹ Tijdens de buitengewone generale synode van Assen begon Geelkerken met de erkenning van de Schrift 'als het Woord Gods, dat wil zeggen de met absoluut gezag tot ons komende, onfeilbare, door den Heiligen Geest geïnspireerde, geïnschripte bizonderde Godsopenbaring'. Geelkerken verwierp de mechanische schriftopvatting en verklaarde de organische schriftopvatting tot de zijne, maar voegt daar wel aan toe, dat hier nog verdere studie nodig is. Geelkerken pleitte voor meer ruimte voor theologisch-wetenschappelijk onderzoek naar de Schrift. De Schrift is niet identiek met een of andere opvatting van de Schrift.⁸⁰

Pas in de jaren 50 en 60 zien we dat deze stemmen krachtig genoeg worden om breder gehoord te worden. In het schrijven *Geen ander fundament* van de generale synode van de gereformeerde kerken in Nederland (1969/1970) krijgen we een inkijkje in deze roerige tijd. Er speelden bij het schrijven van deze uitgave twee kwesties.

Allereerst de onrust rondom Kuitert, op dat moment hoogleraar aan de VU.

Daarnaast was er ook onrust over de gehouden synode van Amsterdam (1967-1968). Op deze synode werd teruggekeken naar de synode van Assen (1926). De synode van Assen draaide om de zaak van hierboven genoemde predikant Geelkerken. Zijn opvatting van het verhaal van de zondeval was in strijd met het in de artikelen van de Nederlandse Geloofsbelijdenis beleden gezag van de Heilige Schrift.⁸¹ Dominee Geelkerken en anderen werden afgezet. Op de synode van Amsterdam (1967-1968) spreekt men echter uit dat dit niet langer als een leeruitspraak in de kerk zal gelden.

Opvallend aan de publicatie *Geen ander fundament* is de wens om de synodale rapporten en besluiten inzichtelijk te maken voor gemeenteleden. Vanuit deze wens ontstond dit 'herderlijk schrijven'.

4.2.2 God met ons (1981)

Deze wens -om rapporten en besluiten inzichtelijk te maken voor gemeenteleden- zien we ook in de publicatie *God met ons* uit 1981. Volgens de indeling die Kruyswijk gebruikt is dit rapport als het ware een afsluiting van de periode die hij 'de grote omslag' noemt.

Het rapport beschrijft ook kort de periode voorafgaande aan het rapport. Ze blikt terug op de strijd rondom Geelkerken en ook de gevolgen daarvan. Enkele generaties lang zijn problemen niet besproken, waardoor ze pas later weer boven water komen.

---

⁷⁶ Kruyswijk, *Baas in eigen boek*, p. 117.

⁷⁷ Herman J. Selderhuis (red.), *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis*, Kampen: Uitgeverij Kok, 2006, p. 839.

⁷⁸ Kruyswijk, *Baas in eigen boek*, p. 15.

⁷⁹ Kruyswijk, *Baas in eigen boek*, p. 103.

⁸⁰ Kruyswijk, *Baas in eigen boek*, p. 102.

⁸¹ Gereformeerde Kerken in Nederland. Generale synode. Sneek, 1969/70. *Geen Ander Fundament: Herderlijk Schrijven*, Kampen: Kok, 1971, 9-10.

De rode draad door dit rapport is de vraag naar de aard van het Schriftgezag. In het begin van het rapport komen we al snel de problemen rondom het rationele denken en het Schriftgezag tegen. Wat is waarheid? Met het relationele waarheidsbegrip probeert men onder de tegenstelling tussen objectief en subjectief uit te komen.

Een belangrijke stellingname aan het begin van het rapport is ook dat de ware aard van het Schriftgezag niet in een dogmatische pretentie vooraf ligt.⁸²

4.2.3 Thema's die aan de orde komen

Opvallend is dat er thema's in deze publicatie naar voren komen die echt tijdgebonden zijn, denk bijvoorbeeld aan de discussie rondom kernwapens, in hoeverre kun je vanuit de Bijbel daar iets over zeggen?

Ook een thema als wonderen, wat bij Busken Huet een rol speelde komt terug, de nadruk ligt met name op het wonder door het alledaagse werk van mensenhanden heen.

In *God met ons* zien we dat men terugkomt op de synode van Assen (1926), het is duidelijk dat de tijd hier veel heeft gedaan, er vindt heroriëntatie plaats.

In het vorige hoofdstuk heb ik gekeken hoe bij Busken Huet de rol van de mens bij het tot stand komen van de Bijbel wordt beschreven. Ik wil nu ook kijken hoe dat in *God met ons* gebeurt. Hoe beschrijven de schrijvers van *God met ons* de rol van de mens bij het tot stand komen van de Bijbel? De Bijbel mag niet uitgelegd worden als een menselijk, louter subjectief gekleurd boek (wat Busken Huet op een bepaalde manier wel deed). Tegelijk erkent men dat de belijdenis, dat de Bijbel het door de Heilige Geest ingegeven Woord van God is als consequentie had dat men voor het menselijke karakter van de Bijbel weinig of geen oog had.⁸³

De inspiratie door de Heilige Geest wordt uitgelegd als een geschiedenis die gemarkeerd wordt door verre gebeurtenissen, woorden van aartsvaders en profeten, overlevering, velerlei bronnen, het optekenen, vaststellen van wat wel en niet tot de canonieke boeken van de Bijbel behoort, werk van Schriftgeleerden, redacteurs, theologen, gemeentegroepen. Dit alles zet zich voort door de reeds hernieuwde belijdenissen en uitleggingen van de christelijke gemeenten heen tot op heden toe.⁸⁴ Een soortgelijke beschrijving zien we ook in *Klare Wijn*. De inspiratie door de Heilige Geest beperkt zich niet tot de totstandkoming van de Bijbel, het is een voortgaand proces, tot op vandaag de dag.

God met ons laat het echter niet bij deze benadering. De auteurs voelen zich geroepen op (meer nog dan in *Klare Wijn*) dit Schriftgezag verder te beschrijven en uit te werken. De Bijbel wordt Gods Woord genoemd omdat de mensen die in de Bijbel aan het woord komen dikwijls uitgesproken hebben, dat zij niet op eigen gezag, maar op gezag van God spraken. Het is de Heilige Geest die hen inspireert. Zij werden door de Geest in dienst genomen: met hun eigen karakter en hebbelijkheden, met hun begaafdheden en beperktheden, in hun concrete, historische situatie. De Schrift is daardoor niet het product van de Heilige Geest alleen, de Bijbel is tegelijk en onlosmakelijk daarmee verbonden een boek van mensen.⁸⁵

4.2.4 Reactie op *God met ons*

Al snel volgt er reactie op het rapport *God met ons*. De EO heeft in het najaar van 1980 een aantal radio-uitzendingen uitgezonden over dit thema (het rapport *God met ons*). Op basis van die uitzendingen werd het boekje *De Bijbel in de beklagdenbank* geschreven.

---

⁸² T. Baarda, A.C. Hofland, *God met ons, over de aard van het Schriftgezag*, Leusden: Informatiedienst van de Gereformeerde Kerken, 1981, p. 7.

⁸³ Baarda en Hofland, *God met ons*, p. 26.

⁸⁴ Baarda en Hofland, *God met ons*, p. 15.

⁸⁵ Baarda en Hofland, *God met ons*, p. 57.

Dit boekje wil een handreiking zijn voor evangelische, bijbelgetrouwe christenen dan wel naar christenen die de Bijbel willen lezen volgens de Ned. Geloofsbelijdenis (zie ook hoofdstuk 1 van deze thesis). Het boekje is tegelijkertijd een emotioneel, als een rationeel betoog. De schrijvers hebben de redenering uit het rapport *God met ons* proberen te destilleren en vervolgens laten ze zien hoe ze op elk van de vier punten uit de redenering het wezenlijk oneens zijn.

-Men verwerpt het historisch-kritisch onderzoek radicaal.

-De geloofswaarheid van de Schrift impliceert ook een volledig historisch waar-zijn.

-Men neemt afstand van het nieuwe relationele waarheidsbegrip, ontleend aan een moderne, niet Schriftuurlijke wijsbegeerte.

-Men is van mening dat de Schrift wel degelijk absolute, goddelijke normen bevat, die onveranderlijk voor alle tijden gelden. Dit geldt ook voor 'hete hangijzers' zoals echtscheiding en de plaats van de vrouw.⁸⁶

Er wordt wel gezegd dat deze publicatie de polarisatie in de kerken bevorderde.⁸⁷ Door de radio-uitzendingen werd de inhoud van het rapport *God met ons* én de mening van de EO daarover voor iedereen toegankelijk. Deze mening werd bepaald niet genuanceerd gebracht, wat de titel al doet vermoeden.

*De vierde november 1980 was een zwarte dag in de kerkgeschiedenis. Het ongelooflijke gebeurde: een kerk die nog geen halve eeuw geleden een bolwerk van Schriftgetrouwheid was koos de verkeerde weg.*⁸⁸

Opvallend is overigens dat verschillende schrijvers van dit boekje daar later spijt van hebben betuigd. Ad de Boer heeft een persoonlijk brief geschreven aan dr. J. Vlaardingebroek, een van de auteurs.

*Dat hebben we toen allemaal in één armzwaai neergemaaid met een tamelijk westers rationalistische zeis.*⁸⁹

Ook Andries Knevel en Willem Ouweneel zijn opgeschoven in hun standpunten.⁹⁰

Hier komen we een belangrijke ontwikkeling op het spoor, de extreme polarisatie lijkt voorbij.

Vanuit die loopgraaf die de EO eens benutte om te schieten op alles wat anders dacht, is de tweede omroep van Nederland nu een 'platform voor discussie' geworden.

*En de EO? Die biedt ruimte aan een 'diverse achterban', zei Arjan Lock. En aan opvattingen die ooit diepverwerpelijk waren. Hoe houdt de omroep de boel dan bij elkaar? Niet door te hameren op objectieve, absolute waarheden, maar, aldus Lock, door te kijken naar 'onze kernboodschap, dat je een persoonlijke band met God nodig hebt.'*⁹¹

Niet de objectieve, absolute waarheden worden benadrukt, maar de inhoud. Hier zien we duidelijk een verschuiving in het schrijven over het Schriftgezag.

---

⁸⁶ A.P. Boer (red.), *De Bijbel in de beklagdenbank. Antwoord op het rapport 'God met ons' van de Gereformeerde Kerken in Nederland over de aard van het Schriftgezag*, Hilversum: Evangelische Omroep, 1981, p. 21.

⁸⁷ Lodewijk Dros, 'De EO is langzaam uit de loopgraaf geklommen', in: *Trouw*, 9 februari 2009.

⁸⁸ Boer (red.), *De Bijbel in de beklagdenbank*, p. 6.

⁸⁹ Redactie Kerk, 'Ad de Boer: spijt van felle kritiek', in: *Nederlands Dagblad*, 10 december 2005.

⁹⁰ Lodewijk Dros, 'De EO is langzaam uit de loopgraaf geklommen', in: *Trouw*, 9 februari 2009.

⁹¹ Lodewijk Dros, 'De EO is langzaam uit de loopgraaf geklommen', in: *Trouw*, 9 februari 2009.

4.3 De twintigste eeuw naast de 19^e eeuw

4.3.1 Verschil met de discussie in de 19^e eeuw

In vergelijking met de 19^e eeuw zien we een minder groot verschil tussen de meer ontwikkelden en het 'gewone kerkvolk'. Door de invoering van de leerplichtwet wordt onderwijs in de 20^e eeuw voor iedereen toegankelijk. Door de komst van radio en televisie ontstond er een breder platform waarop ideeën uitgewisseld werden.

In de negentiende eeuw zagen we dat de discussie rondom het Schriftgezag voor het eerst gevoerd werd buiten de kring van theologen en predikanten. Zij het beperkt, konden 'leken' nu ook kennisnemen van deze discussie.

In dit hoofdstuk zien we dat hier in de twintigste eeuw meer aandacht voor ontstaat. De discussie wordt breder in de kerken gevoerd. Nieuw in de discussie is de rol van televisie en radio, via deze media heeft de EO een belangrijke rol in gespeeld. Er komen publicaties vanuit de synode, die voor iedereen toegankelijk zijn, waardoor de discussies nog breder toegankelijk worden. Tegelijkertijd blijft er een verschil aanwezig in ontwikkeling en opleiding tussen verschillende groepen mensen.

Vragen over het gezag van de Bijbel blijven een rol spelen. Tegelijkertijd lijken de vragen wel wat van focus te zijn veranderd. In de 19^e eeuw lag de focus met name op de historisch kritische vragen. We kunnen dit de vragen over het ontstaan van de Schrift noemen. Daarnaast waren er vragen op het gebied van het supranaturalisme, vragen over bovennatuurlijke openbaring in onder andere de wonderverhalen.

In geschriften als *Klare Wijn* en *God met ons* lijkt de acceptatie voor de historisch-kritische methoden - zij het voorzichtig- inmiddels aanwezig. De focus ligt daar meer op de boodschap van de Bijbel. Op haar betekenis voor de wereld, de maatschappij en de mensen, op de verhouding tot andere religies. De blik is ook naar buiten de kerk gericht. Men kijkt ook naar de rol van de kerk in de geschiedenis. We kunnen dit de vragen over het verstaan en het misverstaan de Schrift noemen.

In het volgende hoofdstuk zullen we zien dat de focus in recente publicaties meer binnenkerkelijk ligt, er ligt meer nadruk op ethische vragen. We kunnen dit de vragen over het toestaan van de Schrift noemen.

4.3.2 Overeenkomsten met de discussie in de 19^e eeuw

Zowel in de 19^e eeuw als in de 20^e eeuw is de discussie over het Schriftgezag grotendeels een discussie tussen theologen en predikanten. Door de media (bijvoorbeeld de EO) is de discussie echter wel breder toegankelijk geworden.

We zien een patroon van reactie op het rationalisme en het liberalisme. Als kritiek op het rationalisme en het liberalisme probeert men de kritische vragen weg te drukken en de gereformeerde theologie veilig te stellen. Soms duurt het jaren voordat de vragen weer openlijk gesteld durven worden, maar we zien dat onder de oppervlakte de vragen over gezag een rol blijven spelen, zij het dat ze een andere focus hebben.

4.4 Tot slot

In dit hoofdstuk ben ik niet ingegaan op het Samen op Weg proces. Ik heb er bewust voor gekozen om de Hervormde Kerk en de Gereformeerde Kerk in de jaren 50 en 60 afzonderlijk te behandelen. In de inleiding van het volgende hoofdstuk zal ik kort ingaan op het Samen op Weg proces, welke uitloopt in de fusie in de PKN. Dan zal het in het bijzonder gaan op de invloed daarvan op het schrijven over het Schriftgezag.

5. Schriftgezag in de 21^e eeuw: Vragen over het toestaan

In het vorige hoofdstuk kwamen de Gereformeerde Kerk en de Hervormde Kerk in de 20^e eeuw aan de orde. Welke ontwikkelingen vonden er plaats op het gebied van het schrijven over het Schriftgezag? We zagen een verschil tussen beide kerken. Bij de Hervormde Kerk lag minder de wens om dit Schriftgezag te (ver)zekeren.

In het slot van het vorige hoofdstuk werd duidelijk dat de vragen rondom Schriftgezag een rol zijn blijven spelen, maar dat de focus wel veranderde. De focus van vragen over het ontstaan werd verlegd naar vragen over het verstaan van de Bijbel.

In dit hoofdstuk zal duidelijk worden dat in de 21^e eeuw de focus verlegd wordt naar vragen over het toestaan. Maar dat is niet de enige beweging die we zien. Er is namelijk ook een beweging te onderscheiden waarin de vraag naar het Schriftgezag niet of nauwelijks beschreven wordt. En tot slot is er een beweging te onderscheiden waarin een middenweg wordt gezocht tussen beide bewegingen. Voordat we gaan kijken naar deze drie bewegingen, gaan we eerst verder waar het vorige hoofdstuk eindigde. Bij de Gereformeerde Kerk en de Hervormde Kerk. Na 75 jaar van scheiding tussen beide kerken wilden men weer nader tot elkaar komen.

5.1 Het Samen op Weg proces

Een belangrijk proces in de geschiedenis van de Gereformeerde en Hervormde Kerken is het Samen op Weg proces. Dit proces loopt uit in de fusie in de PKN in 2004. Het is een proces van ruim 40 jaar, wat niet geheel vlekkeloos verloopt. Binnen de verschillende richtingen is er verdeeldheid over de samenwerking en fusie. Binnen de Gereformeerde Bond speelde angst voor de vrijzinnigheid binnen de overige kerken. Uiteindelijk wilde een groot deel wel mee in de fusie, men wilde 'de strijd voor de waarheid' van binnenuit verder voortzetten. Een ander, kleiner deel, ging verder in de Hersteld Hervormde Kerk.⁹²

Het is interessant om te kijken naar de invloed van dit proces van fusie op het schrijven over het Schriftgezag. Ik kan hier geen diepgaande conclusies over trekken, dit is een studie op zichzelf waard. Mijn vermoeden is echter wel dat de Hervormde invloed belangrijk is geweest in de discussies rondom het Schriftgezag. Minder nadruk op het formele zekeren van het Schriftgezag. Tegelijkertijd heb ik het vermoeden dat juist daardoor er in de rechterflank van de PKN meer nadruk is komen te liggen op het formele zekeren van het Schriftgezag. Een tegenbeweging, die met name ter sprake zal komen in de volgende paragraaf. Een tegenbeweging die nog wel de nadruk legt op het formele zekeren van het Schriftgezag en vooral de nadruk legt op vragen over het toestaan.

5.2 Drie bewegingen

5.2.1 Een beweging waarin de vraag naar het Schriftgezag niet direct naar voren komt

Sinds 1 mei 2004 zijn de Hervormde Kerken, de Gereformeerde Kerken en de Evangelisch-Lutherse kerken in Nederland verenigd in de Protestantse Kerk in Nederland.

In deze paragraaf wil ik naar vier visienota's van de PKN kijken. *Leren leven van de verwondering* (2005), *De hartslag van het leven* (2012), *Waar een Woord is, is een weg* (2016) en *Van U is de toekomst* (2021). In een visienota gaat het om de verwoording van datgene waar de Protestantse Kerk voor staat en waar zij zich op wil richten gezien de situatie waarin zij zich bevindt.⁹³

---

⁹² https://nl.wikipedia.org/wiki/Samen_op_Weg-proces

⁹³ Arjan Plaisier, Protestantse Kerk in Nederland, *De hartslag van het leven*, Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2012, p. 17.

Daarnaast bekijk ik in deze paragraaf twee publicaties over de Bijbel vanuit de PKN. Het gaat om *Taal en teken in de tijd* (1999) en *De Bijbel in het midden* (2019). De eerste publicatie is overigens geschreven vóór de vereniging van de kerken in de PKN, maar is wel tot stand gekomen door samenwerking van de drie synodes, ook wel de triosynode genoemd (Hervormd, Gereformeerd, Luthers).

Het is interessant om te kijken of er verschuiving door de tijd heen zichtbaar is in de visie op de Bijbel. Ik kijk dan zowel naar de visienota's als naar de publicaties over de Bijbel.

5.2.1.1 *Leren leven van de verwondering (2005)*

Deze visienota is de eerste na de vereniging van de drie verschillende kerken in de PKN.

Wat betreft de Bijbel verwijst deze visienota naar artikel I van de kerkorde, waar de identiteit van de PKN beschreven wordt. Daar wordt de Heilige Schrift beleden als enige bron en norm van de verkondiging.⁹⁴

De plaatselijke gemeente wordt een gemeenschap rond het Woord genoemd. Het Woord wordt als volgt beschreven: als de oorsprong van de kerk, de grond onder haar voeten, haar grootste vreugde en vaste hoop voor de toekomst.⁹⁵

De nota beschrijft dat het evangelie niet het vanzelfsprekende antwoord op alle vragen is. Het evangelie is niet een algemeen inzichtelijk verhaal, maar de verkondiging van de Gekruisigde.⁹⁶ Dit laat een bepaalde visie op de Bijbel zien, waarin de Bijbel niet direct dienst kan doen als antwoord op al onze vragen.

De visienota hecht grote waarde aan het luisteren naar elkaar, wanneer het gaat om de geloofsverantwoording en de Schriftuitleg. Benadrukt wordt dat er ondanks alle verschillen één Protestantse Kerk is. Elkaar onverschillig negeren, isoleren, noch de verschillen van mening verdoezelen is niet de juiste weg.⁹⁷

Op de weg van het volgen van de opgestane Heer leren we volgens de Visienota opnieuw de grondwoorden van het protestantisme spellen: sola gratia (door genade alleen), sola fide (door geloof alleen), sola scriptura (door de Schrift alleen)⁹⁸

Opvallend is dat hier het sola scriptura opeens om de hoek komt kijken, zonder verdere toelichting. Het is een term die sterk verbonden is met het Schriftgezag, terwijl de rest van de visienota daar niet expliciet over spreekt. Ik vraag me dan ook af hoe de schrijvers van deze visienota het sola scriptura hier bedoelen. Het is ook de enige keer dat deze term in een Visienota van de PKN voorkomt.

5.2.1.2 *De hartslag van het leven (2012)*

Zeven jaar na het verschijnen van de eerste visienota, verscheen de tweede visienota van de PKN. Ook dit document gaat meer over de kerk, dan over de Bijbel. Maar toch worden ook daar uitspraken over gedaan.

In de kerk gedenken en vieren we de opstanding van Christus uit de dood. Hij die zich voor ons overgaf in de dood is opgestaan. Dat is de inhoud van het kerkzijn. Met alles wat daarmee samenhangt en zoals het in de Bijbel wordt verteld.⁹⁹ De Bijbel wordt ook eenmaal de Schrift genoemd.

In de visienota wordt de zorg gedeeld dat de Bijbel ook in de kerk een onbekend boek dreigt te worden. Daarom wordt de nadruk gelegd op het belang van Bijbel- en gespreksgroepen om de inhoud van de Bijbel en de betekenis daarvan voor het leven van elke dag te leren kennen.¹⁰⁰

---

⁹⁴ Bas Plaisier, Protestantse kerk in Nederland, *Leren leven van de verwondering*, Utrecht: Protestantse Landelijk Dienstencentrum, 2005, p. 2.

⁹⁵ Plaisier, *Leren leven van de verwondering*, p. 2.

⁹⁶ Plaisier, *Leren leven van de verwondering*, p. 4.

⁹⁷ Plaisier, *Leren leven van de verwondering*, p. 3.

⁹⁸ Plaisier, *Leren leven van de verwondering*, p. 4.

⁹⁹ Plaisier, *De hartslag van het leven*, p. 6.

¹⁰⁰ Plaisier, *De hartslag van het leven*, p. 13.

Net als in de vorige visienota wordt benadrukt dat de Bijbel niet het vanzelfsprekende antwoord op alle vragen heeft. De Bijbel geeft oriëntatie, is als een vlam die licht verspreidt op ethisch gebied. Er zijn echter geen pasklare antwoorden, christenen komen ook niet altijd op dezelfde ethiek uit.¹⁰¹

5.2.1.3 *Waar een Woord is, is een weg (2016)*

Met het Woord wordt in deze visienota allereerst Jezus Christus bedoeld.¹⁰² Tegelijk wordt in de visienota vaak gesproken over het Woord als de Bijbel. Zo is de afbeelding op de voorpagina ook veelzeggend. Een Bijbel (een Woord), geklemd tussen een paar gympen.

De Bijbel (tussen haakjes De Schrift) wordt omschreven als het bronboek van de kerk. Daarnaast wordt de Bijbel ook een toetssteen genoemd, waaraan we woorden en daden in de kerk kunnen toetsen.¹⁰³

Net als in de voorgaande twee visienota's wordt ook hier weer benadrukt dat de kerk niet de plaats is voor pasklare antwoorden. Er valt vanuit de Bijbel en de christelijke traditie echter wel licht op de dingen van het leven.¹⁰⁴

In deze visienota wordt duidelijk dat we elkaar nodig hebben om tot een hernieuwd inzicht te komen van het Woord van God. Juist omdat duidelijk is dat we niet allemaal op dezelfde manier geloven.¹⁰⁵

De schrijvers signaleren een naar binnen gekeerde kerkelijkheid 'waarbij antwoorden worden gegeven op vragen die niemand stelt en geen antwoorden op vragen die wel gesteld worden.'¹⁰⁶

Er wordt op verschillende plaatsen in de visienota gesproken over de verhouding tussen Gods Woord en mensenwoorden. De predikant wordt verbi divini minister genoemd, geroepen om het goddelijke woord te bedienen.¹⁰⁷ In de verkondiging worden mensenwoorden tot ons gesproken, maar door deze woorden heen spreekt God zelf tot ons. Een belangrijke rol speelt de Geest, door wie de woorden, woorden van leven worden voor mensen van vandaag.¹⁰⁸

5.2.1.4 *Van U is de toekomst (2021)*

De blik van de laatste visienota lijkt meer naar buiten gericht. Dit blijkt op de nadruk die gelegd wordt op contacten met migrantenkerken. Contacten met migrantenkerken worden ook gestimuleerd. Ook het samen Bijbellezen wordt genoemd.¹⁰⁹ En niet alleen het samen lezen, maar ook de theologische reflectie op het verstaan van de Bijbel.¹¹⁰

In deze laatste visienota wordt de Bijbel ook weer de Heilige Schrift genoemd.¹¹¹

De visienota ziet ook een rol voor de kerk in de publieke theologie, er lijkt meer ruimte voor het debat over actuele maatschappelijke thema's. Geen politiek bedrijven, maar wel vanuit de eigen Bron meespreken in het maatschappelijke debat. Als voorbeelden worden genoemd de zorg voor het kwetsbare leven, de coronacrisis, klimaat, migratie, zingeving, eenzaamheid en polarisatie. De kerk heeft echter niet de wijsheid in pacht, de visienota benadrukt dat de kerk ook wijsheid opdoet uit andere tradities.¹¹² De Bijbel is een bron en heeft niet perse het laatste woord.

Een grote nadruk ligt in deze visienota op het dagelijkse leven. Lezers worden gevraagd om na te denken over wat hen helpt om de Bijbel te lezen en te verstaan.

---

¹⁰¹ Plaisier, *De hartslag van het leven*, p. 15.

¹⁰² Arjan Plaisier, Protestantse Kerk in Nederland, *Kerk2025. Waar een Woord is, is een weg*, Utrecht: Protestantse Landelijk Dienstencentrum, 2016, p.3.

¹⁰³ Plaisier, *Kerk2025*, p. 15.

¹⁰⁴ Plaisier, *Kerk2025*, p. 6.

¹⁰⁵ Plaisier, *Kerk2025*, p. 9

¹⁰⁶ Plaisier, *Kerk2025*, p. 10.

¹⁰⁷ Plaisier, *Kerk2025*, p. 27

¹⁰⁸ Plaisier, *Kerk2025*, p. 14-15

¹⁰⁹ René de Reuver, Protestantse Kerk in Nederland, *Van U is de toekomst*, Utrecht: Dienstenorganisatie Protestantse Kerk, 2020, p. 55.

¹¹⁰ De Reuver, *Van U is de toekomst*, p. 33

¹¹¹ De Reuver, *Van U is de toekomst*, p.27

¹¹² De Reuver, *Van U is de toekomst*, p. 24

Er worden verschillende podcasts, bijbelroosters en dagteksten als tips genoemd. Deze podcasts kwamen overigens ook terug in het onderzoekje wat ik in mijn stagegemeente heb gehouden. In hoofdstuk 7 kom ik daarop terug. Lezers worden ook uitgenodigd na te denken over gedeelten uit de Bijbel die raken aan hun dagelijks leven, hun levensverhaal en hun context.

Nadat we de vier visienota uit de geschiedenis van de PKN hebben bekeken, kijken we ook naar twee publicaties over de Bijbel. *De Bijbel. Taal en teken in de tijd* is geschreven in 1999, vlak voor de fusie in de PKN. Het is een samenwerking tussen de synoden van de Hervormde, de Gereformeerde en de Evangelisch-Lutherse kerk.

De tweede publicatie, *De Bijbel in ons midden* is geschreven in 2016.

5.2.1.5 *De Bijbel. Taal en teken in de tijd (1999)*

Taal en teken is geschreven voor 'gewone gemeenteleden'. Wat voor publicatie dit precies is, wordt niet helemaal duidelijk. In het Woord vooraf worden de volgende aanduidingen gebruikt: rapport, studie, handreiking, geschrift.

De publicatie is verschenen op verzoek van de drie synoden. De brochure is geschreven door de Raad voor de zaken van Kerk en Theologie. De schrijvers worden niet bij name genoemd, maar in de brochure wordt wel vermeld, dat de Raad voornamelijk uit theologen bestond.¹¹³

De schrijvers kijken allereerst terug. Zij constateren een bepaalde onbekendheid met de oude publicaties *Klare wijn* en *God met ons*.

'Deze beide geschriften hebben heel veel monden en pennen in beweging gebracht...De reacties liepen sterk uiteen. Naast instemming en dankbaarheid oogstten deze handreikingen veel kritiek en verzet...De vragen concentreerden zich vooral op de kwestie van het gezag van de bijbel.' (p. 16)

In *Taal en teken in de tijd* wordt een paragraaf gewijd aan Gods Woord en mensenwoorden. Men start deze paragraaf met een uitspraak van F.O. van Gennep: 'Het heeft God behaagd mensen nodig te hebben'. Deze uitspraak laat iets zien van het initiatief van God, het laat ook zien dat God nooit zonder ons mensen wil zijn.¹¹⁴

Men omschrijft hoe Woord van God en woord(en) van mensen op elkaar betrokken zijn. Daarin speelt de Heilige Geest een belangrijke rol. De Geest is het die een vonk kan doen overslaan. 'Deze afhankelijkheid, die tevens ontvankelijkheid is, maakt het onmogelijk de bijbel te manipuleren tot een statisch systeem, dat door ons verdedigd zou moeten worden.'¹¹⁵ Dit is een duidelijke stellingname tegen een formele zekering van de Bijbel en haar Schriftgezag. Men ziet alle ruimte voor wetenschappelijk onderzoek, omdat de bijbel ook en volop een menselijk boek is.¹¹⁶

In deze publicatie legt men net als in *Klare Wijn* ook weer een sterke nadruk op de verkondiging. De verkondiging komt namelijk het dichtst bij de eigenlijke bedoeling van de Schrift. In dit kader wordt er verwezen naar Luther, die het verkondigend karakter van de bijbel steeds opnieuw aan de orde heeft gesteld.¹¹⁷

---

¹¹³ Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk, Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland, Synode van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, *De Bijbel. Taal en teken in de tijd*, Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 1999, p. 5.

¹¹⁴ Triosynode, *De Bijbel. Taal en teken in de tijd*, p. 26.

¹¹⁵ Triosynode, *De Bijbel. Taal en teken in de tijd*, p. 27.

¹¹⁶ Triosynode, *De Bijbel. Taal en teken in de tijd*, p. 27.

¹¹⁷ Triosynode, *De Bijbel. Taal en teken in de tijd*, p. 27.

In het tweede gedeelte van het boekje komen verschillende leeswijzen van de Bijbel naar voren. Leeswijzen vanuit de bevrijdingstheologie, de feministische theologie, leeswijzen in het spoor van de 'Amsterdamse traditie', maar ook de meer orthodoxe leeswijze. Er wordt geen verantwoording van de gekozen leeswijzen gegeven, wel geeft men aan dat men telkens uit wil gaan van de positieve bijdrage die elke wijze van lezen wil leveren.¹¹⁸ Er lijkt een voorkeur te bestaan onder de schrijvers voor een meer moderne manier van Bijbellezen. Bij elke leeswijze worden mogelijke gevaren genoemd, maar men gaat het diepste in op het mogelijke gevaar van de orthodox-dogmatische leeswijze, namelijk het fundamentalisme.¹¹⁹

Een voorbeeld van iemand die in het spoor van de 'Amsterdamse traditie' wordt aangehaald is W. Barnard, die schrijft:

*Het gezag van de bijbel bewijst zichzelf, scheidt zelf gehoor: 'Ik houd staande dat niemand met een oor voor levende taal en een ziel voor poëzie het Oude of het Nieuwe Testament, tot en met de laatste brieven en de laatste visioenen, kan lezen of (dat vooral) horen voorlezen, zonder door de knieën te gaan voor de 'echtheid' van die teksten.'*¹²⁰

Dit citaat sluit goed aan bij de publicatie *Klare Wijn*, waarin benadrukt wordt dat de Schrift haar eigen gezag met zich meebrengt. Geen formele zekering van buitenaf, maar een gesprek met de Bijbel waardoor haar gezag op ons afkomt.

In het slot van het boekje gaat het om de vraag naar het proces van het verstaan van de Bijbel. Men omschrijft dit proces als een ellips met twee brandpunten.

*Enerzijds de woorden, daar en toen gesproken in een bepaalde constellatie van velerlei factoren. Anderzijds de situatie, waarin wij staan en gaan, opnieuw bepaald door een veelheid van componenten, op weg om deze kostbare erfenis te verstaan. Daartussen ligt een lange weg, beter nog: een wegennet: de traditie van de kerk, waarin beslissingen zijn genomen, bakens zijn verzet, die we in kritische solidariteit zullen respecteren. Langs deze wegen, die onder het beslag staan van de heilige Geest, die de ooit gesproken en geschreven woorden heeft geladen met zijn bevrijdend en onthullend gezag, mogen wij het wonder inwachten dat die woorden van God blijken te zijn.*¹²¹

Deze omschrijving ligt heel dicht bij de omschrijvingen in *Klare wijn* en *God met ons*. We zien hier weer heel duidelijk dat de Schrift 'in beweging' is, om het met de woorden van Cees Houtman te zeggen.

5.2.1.6 De Bijbel in het midden (2019)

De Bijbel in het midden is de meest recente kerkelijke publicatie, waarin geschreven wordt over de Bijbel. Ze heeft als ondertitel *Het geloofsgesprek te midden van verschillen*.

In deze ondertitel klinkt al iets door, blijkbaar zijn we op een punt terechtgekomen dat we moeten toegeven dat we verschillend over bepaalde zaken denken. Hier ligt een uitdaging en de vraag of we bereid zijn om de gegroeide patstelling te doorbreken. Met deze patstelling doelt men op de omgang met eenheid en diversiteit zoals we die in de vorige eeuwen hebben zien groeien.¹²²

Hier wordt niet gesproken over het gezag van de Schrift. Dat is wel opvallend, ik kan me niet voorstellen dat hierbij ook niet aan het gezag van de Schrift is gedacht. Is dit een bewuste keuze om het woord Schriftgezag te vermijden?

---

¹¹⁸ Triosynode, *De Bijbel. Taal en teken in de tijd*, p. 27.

¹¹⁹ Triosynode, *De Bijbel. Taal en teken in de tijd*, p. 35-36.

¹²⁰ Triosynode, *De Bijbel. Taal en teken in de tijd*, p. 46.

¹²¹ Triosynode, *De Bijbel. Taal en teken in de tijd*, p. 52.

¹²² M. Wisse, Protestantse Kerk in Nederland, *De Bijbel in het midden. Het geloofsgesprek te midden van verschillen*, Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, 2019, p. 11.

Een term die wel gebruikt wordt is 'de eenheid van de Bijbel'. Deze term kunnen we niet gelijkstellen aan de term 'Schriftgezag', maar heeft tegelijkertijd wel daarmee te maken. Er wordt beschreven hoe deze eenheid in de Verlichting ter discussie werd gesteld. Een deel van de christenen liet deze eenheid los, terwijl een ander deel het juist voor die eenheid opnam. Dit heeft tot scherpe tegenstellingen geleid in de negentiende en twintigste eeuw.¹²³ Dit komt overeen met het historisch overzicht welke ik in de eerste paar hoofdstukken heb geschetst.

We lezen de Bijbel te midden van de gemeenschap van gelovigen, te midden dus van alle grote en kleine verschillen die er tussen die gelovigen zijn. Dat is daarom belangrijk omdat die gemeenschap van verschillende gelovigen de spiegel is van de gemeenschap van verschillende stemmen in de Bijbel. Deze verbinding tussen de verscheidenheid in de kerk en die in de Bijbel is niet vanzelfsprekend. In het vorige hoofdstuk hebben we de verschillen in de Protestantse Kerk getypeerd aan de hand van de omgang met de eenheid van de Bijbel. Juist die eenheid van de Bijbel was in de Verlichting het punt waarop de twee stromingen uiteen gingen. Het leek één van tweeën: ofwel de Bijbel is een eenheid en dan ook het boek van God, ofwel de Bijbel is een historisch ontstane verzameling boeken die dan toch vooral menselijk is en feilbaar.¹²⁴

De Bijbel in het midden wijdt een behoorlijk gedeelte aan de vraag hoe het zit met de verhouding tussen het Woord van God en het woord van mensen. Is de Bijbel het Woord van God of is de Bijbel het woord van mensen. Daar komt een duidelijk antwoord op. Het gaat niet om de vraag of-of, maar er is sprake van en-en.

De Bijbel is tegelijkertijd het geopenbaarde Woord van God en een intern divers en in de geschiedenis ontstaan boek. Anders gezegd: de Bijbel is wat hij is. Zo heeft God hem aan ons gegeven. Daar zullen we het mee moeten doen.¹²⁵

In het laatste citaat klinkt iets door van laten we erover ophouden om daarover te discussiëren. God heeft het eerste woord, daarnaast doen onze stemmen volop mee. In het onderlinge gesprek gaat het om de vraag wat die eerste stem ons vandaag de dag te zeggen heeft. Dit ziet men niet allereerst als een dogmatisch statement, maar als een belijdenis.¹²⁶

5.2.1.7 Conclusies

Het woord gezag wordt in de verschillende visienota's niet gebruikt in relatie tot de Bijbel. Is dit een bewuste keuze? Zien we dat er in de fusie voor gekozen is om deze 'heikele kwestie' meer naar de achtergrond te laten verdwijnen? Zou het kunnen dat de Hervormde 'wens' om niet over het Schriftgezag in formele zin te praten de boventoon heeft gekregen? Dit in tegenstelling tot de praktijk binnen de Gereformeerde Kerk, waarin we zagen dat er toch een lange tijd meer de wens was om vragen uit te kristalliseren. Ik denk het wel. Het Sola Scriptura wordt als een 'losse flodder' nog genoemd in de eerste visienota, daarna niet meer. Er zit twintig jaar tussen het verschijnen van *De Bijbel. Taal en teken in de tijd* en *De Bijbel in het midden*. Opvallend is dat in *De Bijbel, Taal en teken in de tijd* nog wel het woord Schriftgezag voor komt. In *De Bijbel in het midden* wordt het woord Schriftgezag niet genoemd. Tegelijkertijd speelt de discussie daaromtrent wel een rol in de publicatie, door bijvoorbeeld het gebruik van het woord 'eenheid' en de verwijzing naar de patstelling in de afgelopen eeuwen. Beide publicaties over de Bijbel vanuit de PKN laten iets zien van een houding, dat we deze discussie nu wel voorbij zijn.

---

¹²³ M. Wisse, Protestantse Kerk in Nederland, *De Bijbel in het midden*, p. 5.

¹²⁴ M. Wisse, Protestantse Kerk in Nederland, *De Bijbel in het midden*, p. 10-11.

¹²⁵ M. Wisse, Protestantse Kerk in Nederland, *De Bijbel in het midden*, p. 11.

¹²⁶ M. Wisse, Protestantse Kerk in Nederland, *De Bijbel in het midden*, p. 9.

5.2.2 Een beweging waarin de vraag naar het Schriftgezag zich uit in vragen over het toestaan

In het slot van het vorige hoofdstuk gaf ik aan dat de vragen rondom Schriftgezag een rol zijn blijven spelen, maar dat de focus wel veranderde. De focus van 'vragen over het ontstaan', naar 'vragen over het verstaan', naar 'vragen over het toestaan'.

Het artikel, wat mede de aanleiding was voor deze thesis, is een duidelijk voorbeeld van deze nadruk op 'vragen over het toestaan'. Dit artikel en vele reacties daarop verschenen na een toespraak van Van den Belt op de jaarvergadering van de Gereformeerde Bond. Thema's die genoemd worden zijn bijvoorbeeld homoseksualiteit, de vrouw in het ambt en de invulling van de zondag. Thema's waarbij de vraag te stellen valt: wat mag er wel en wat mag niet?

Fundamentalistische christenen in de evangelicale, maar ook in de reformatorische hoek lijken elkaar steeds meer te vinden. Voormalig Theoloog des Vaderlands Samuel Lee ziet deze ontwikkeling, waarin conservatieve en radicale christenen wereldwijd elkaar vinden met lede ogen aan. Hij is bang voor een grote scheuring, voor een strijd die zich afspeelt op het LHBT-vlak.

Aan de ene kant ziet Lee 'het Europees christendom met Amerikanen als McLaren en Rohr met meer openheid, inclusivisme en homoacceptatie, aandacht voor gerechtigheid en milieu'.

Aan de andere kant gaat het over 'het conservatieve, Amerikaanse christendom met Benny Hinn en John Hagee en het steeds radicalere christendom van het zuiden: Azië, Afrika en Latijns-Amerika. Die twee kruipen naar elkaar toe en zijn anti-homo, -abortus, -islam en pro-Israël'.¹²⁷

Ook in Nederland zien we dat de rechterflank van de kerk gevoed wordt door Amerikaanse conservatieve gelovigen. Hieronder twee voorbeelden.

5.2.2.1 Het Chicago Statement (1978)

De opstellers van dit statement wilden zich weren tegen een moderne, liberale verwatering van het Schriftgezag. In deze verklaring wordt het dogma van de onfeilbaarheid van de Schrift ('the doctrine of inerrancy') beschreven. Volgens Huijgen is het inerrantisme historisch gezien een reactie op de bedreiging van de historische kritiek.¹²⁸ Zoals ik in hoofdstuk 2 al aangaf lijkt de opvatting in deze verklaring erg op de opvatting uit het orthodoxe protestantisme van de 17^e eeuw, die duidelijk naar voren komt in de *Formula Consensus (1675)*. In het Chicago Statement wordt gesteld 'dat de hele Schrift en al zijn delen tot de letterlijke woorden van de oorspronkelijke tekst aan toe door goddelijke inspiratie is geschreven'.¹²⁹ Ook in deze tijd zijn er warme pleitbezorgers van een verklaring als deze, op de studiedag naar aanleiding van het boek *Lezen en laten lezen* van Huijgen, hield De Wilde een betoog over het Chicago Statement. Naar aanleiding van zijn lezing op deze studiedag verscheen er een artikel in *Theologia Reformata*. De Wilde vindt het te gemakkelijk om het statement af te doen als modern funderingsdenken als reactie op de liberale theologie. Tegelijk erkent hij dat de specifieke vorm van het statement wel alles te maken heeft met de aantasting van het Schriftgezag.¹³⁰ De Wilde neemt het op voor de foutloosheid van de Bijbel, niet als een 'beschermingsconstructie', maar als een geloofsbelijdenis.¹³¹

In paragraaf 5.2.3. volgt bij de bespreking van het boek van Huijgen zijn reactie op het Chicago Statement.

5.2.2.2 De Nashville verklaring en de Bijbel (2019)

Een ander duidelijk voorbeeld is de bekende Nashville verklaring. De Nederlandse versie van deze verklaring werd in januari 2019 openbaar gemaakt. In deze verklaring worden zorgen geuit over

¹²⁷ Pauline Weseman, 'Samuel Lee. Geloven is een verhaal. Zonder verandering geen verhaal', in: *Volzin*, 18 juli 2021.

¹²⁸ A. Huijgen, 'De diepte van Pniël. Het existentiële karakter van gelovig omgaan met de Bijbel', in: *Theologia Reformata* (jaargang 63/nummer 2), 2020, p. 178.

¹²⁹ Cees Houtman, *De Schrift wordt geschreven*, p. 29-30.

¹³⁰ M. K. de Wilde, 'De Schrift kan niet gebroken worden. Een pleidooi voor inerrancy', in: *Theologia Reformata* (jaargang 63/nummer 2), 2020, p. 142.

¹³¹ M. K. de Wilde, 'De Schrift kan niet gebroken worden. Een pleidooi voor inerrancy', in: *Theologia Reformata* (jaargang 63/nummer 2), 2020, p. 139.

thema's als homoseksualiteit, genderneutraliteit en transgenderisme.¹³² Men maakt zich zorgen over het hellend vlak, waarlangs de wereld op weg lijkt naar de ondergang.

Ook binnen de rechterflank van de PKN waren er predikanten die deze verklaring ondertekenden.

De verklaring spreekt niet direct over het gezag van de Bijbel. Een visie op het Schriftgezag is echter wel af te leiden uit de geformuleerde tekst. De ondertitel is bijvoorbeeld 'Een gezamenlijke verklaring over Bijbelse seksualiteit'. Deze ondertitel veronderstelt dat men eenduidig kan spreken over Bijbelse seksualiteit, dat de Bijbel daar duidelijk genoeg voor is.

In het voorwoord wordt er gesproken over Bijbelgetrouwe christenen, dat veronderstelt een bepaalde visie op het omgaan met de Bijbel.

In het nawoord beschrijft men dat men met deze Nashvilleverklaring wilde 'belijden wat Gods Woord ons verklaart en onverkort ontkennen wat tegen Gods Woord in gaat.'

In het originele document stonden er nog geen Schriftgedeelten als referentie genoemd. In de latere versie (met naschrift, gericht op de pastorale praktijk) worden 45 verwijzingen opgesomd. Het zijn overigens alleen de verwijzingen, 'de volgende Schriftgedeelten in de Bijbel kunt u erop na lezen'. Hieruit blijkt de visie op de Bijbel dat het opzoeken van deze Schriftgedeelten daadwerkelijk duidelijkheid biedt in de genoemde problematiek. Blijkbaar kunnen deze Schriftgedeelten zonder context volstaan.

5.2.2.3 Gevolgen van de Nashville verklaring

De Nashville verklaring krijgt al snel de naam 'antihomomanifest'. Vanuit de media, de politiek, maar ook vanuit de kerken ontstaat er een storm van kritiek.

De indirecte gevolgen van het publiceren van de Nashville verklaring zijn interessant voor mijn onderzoeksvraag. Hoe ontwikkelt zo'n discussie zich nu?

In een interview met het dagblad Trouw komen Piet Vergunst, John Lapré en Herman van Wijngaarden aan het woord over de gevolgen van de Nashville verklaring.¹³³

Piet Vergunst, een voorman van de Gereformeerde Bond binnen de PKN, geeft aan dat er in orthodox-protestants Nederland veel over homoseksualiteit gesproken wordt. Hij geeft aan dat er ruimte is gekomen voor inhoudelijk gesprek. Als voorbeeld noemt hij vaders van homoseksuele jongeren die contact zochten met de opstellers van de Nederlandse Nashville-verklaring. Of men zocht contact met een predikant die de verklaring had ondertekend. De ruimte die er is gekomen voor inhoudelijk gesprek, noemt Vergunst waardevol.

Tegelijkertijd wordt er ook verharding geconstateerd in de discussie. Herman van Wijngaarden constateert dat mensen uit reformatorische hoek die het helemaal met de verklaring eens zijn, zich nu ook vrijer voeler om zich uit te spreken.

John Lapré ziet de Nashvilleverklaring als een streep die men heeft getrokken en waar men voor staat. Er is een harde kern die helemaal achter die verklaring staat en niet van mening zal veranderen. Maar om die harde kern zit volgens Lapré een brede schil, waar volop beweging is.

Theoloog en antropoloog Miranda Klaver ziet de trend dat er meer acceptatie komt van homoseksualiteit onder christenen. Ook binnen de conservatieve stromingen ontstaat meer ruimte voor discussie. Tegelijkertijd zien sommigen dat als een bedreiging. Dit resulteert in een document wat duidelijkheid geeft over wat zij de Bijbelse visie op het huwelijk vinden.¹³⁴

5.2.2.4 Conclusies

Vragen rondom het toestaan spelen zich veelal af op het ethische en het relationele gebied. Er is hier sprake van de 'hete hangijzers' rondom bijvoorbeeld homoseksualiteit en de vrouw in het ambt.

---

¹³² Werkgroep Nashville Verklaring, *Nashvilleverklaring. Een gezamenlijke verklaring over Bijbelse seksualiteit*, 2018.

¹³³ Nico de Fijter, 'Hoe de Nashville verklaring het omgekeerde effect heeft gehad', in: Trouw, 11 september 2019.

¹³⁴ 'Wat is de omstreden Nashville verklaring? Zes vragen (en antwoorden)', op: RTL nieuws, 7 januari 2019.

Achter een document als de Nashvilleverklaring zit een bepaalde angst. Men ziet een bedreiging in de ruimte die er ontstaat in de samenleving, maar ook binnen de kerken. Hier tegenover zet men een duidelijke streep. Tot hier en niet verder. De aanleiding is te betreuren, maar toch ontstaat er door deze verklaring gesprek over homoseksualiteit binnen de kerken. Er is een thema, er wordt een streep getrokken, er ontstaat gesprek binnen de brede schil en uiteindelijk vindt er een verschuiving plaats. Dit gebeurde ook met de discussie rondom bijvoorbeeld de historisch kritische methoden en rondom een thema als schepping en evolutie.

5.2.3 Een middelpuntvliedende beweging rondom de vraag naar het Schriftgezag

Hierboven heb ik twee beweging omschreven. Een beweging waarin de discussie over het Schriftgezag uitgedoofd lijkt en een beweging waarin de discussie over het Schriftgezag juist op scherp gezet wordt. In deze paragraaf bespreek ik een recent boek, wat een middenpositie in lijkt te nemen te midden van deze bewegingen.

In 2019 schreef Huijgen het boek *Lezen en laten lezen. Gelovig omgaan met de Bijbel*. Huijgen is hoogleraar systematische theologie aan de Theologische Universiteit Apeldoorn. Daarvoor was hij predikant binnen de christelijk gereformeerde kerken. Zijn boek wordt echter veel breder gelezen dan enkel binnen de christelijk gereformeerde kerken. Op dit boek kwamen veel reacties, zodoende werd er in oktober 2019 een studiedag rondom dit boek gehouden. Op deze studiedag kwamen voor- en tegenstanders van Huijgens manier van Bijbellezen aan het woord. Er waren lovende woorden voor het boek van Huijgen, maar ook kritiek. Helaas was er maar weinig ruimte voor echte interactie, voor een goed gesprek, er was met name sprake van het uitwisselen van standpunten. De grote vraag leek: in hoeverre maken wij ernst van het Schriftgezag? Een citaat uit de lezing van Kievit:

*Wat ik pijnlijk mis in deze stellingname van de auteur is: begrip, invoelingsvermogen, voor de beduchtheid voor en verontwaardiging vanwege het vermoede aantasten van het gezag van de Heilige Schrift. Vond dat al niet teveel plaats, ook en juist in kerken die zich ooit gereformeerd noemden?*¹³⁵

De positie die Huijgen in zijn boek -maar ook op de studiedag- inneemt is een middenpositie. Aan de ene kant begeeft Huijgen zich heel goed en makkelijk binnen de rechterflank van de protestantse kerken in Nederland. Hij vindt het belangrijk om over de Schrift te spreken. Dat geeft voor hem een gelovig engagement aan.¹³⁶ Ook spreekt hij zich duidelijk uit over het Schriftgezag. Huijgen wil het gezag van de Schrift altijd zien in verband met het gezag van God die spreekt. Tegelijk is de Schrift is volgens hem niet zomaar een gezaghebbende tekst. Daarom staat hij ook niet positief tegenover de objectivering van de Schrift tot een set absolute waarheden.¹³⁷ De Bijbel is volgens Huijgen iets anders dan een blik mogelijke antwoorden op moderne vragen. Dit statement komt heel erg overeen met de visienota's van de PKN, waarin dit ook elke keer weer naar voren komt.

Huijgen uit zich in *Lezen en laten lezen* kritisch tegenover het bovengenoemde Chicago Statement. Hij begrijpt ergens dat de opstellers zich wilden weren tegenover een moderne, liberale verwatering van het Schriftgezag. Maar volgens hem vallen ze in hun eigen zwaard, omdat het juist een zeer moderne, rationele verdediging is.¹³⁸

---

¹³⁵ Jaap Kievit, *Bijbellezen in de BibleBelt, N.a.v. Arnold Huijgen, Lezen en laten lezen. Gelovig omgaan met de Bijbel*, 30 oktober 2019.

¹³⁶ Huijgen, *Lezen en laten lezen*, p. 32.

¹³⁷ Huijgen, *Lezen en laten lezen*, p. 156-157.

¹³⁸ Huijgen, *Lezen en laten lezen*, p. 157.

Het lezen van de Schrift is volgens Huijgen geen zaak van rationele verdediging, maar van ontvankelijkheid voor God.¹³⁹ Een formele zekering van het Schriftgezag is uiteindelijk een zwakgebod, omdat het gezag van de Schrift zelf juist te laag wordt ingeschaald.¹⁴⁰

Het was ook Huijgen die als één van de eersten kritisch reageerde op de Nashvilleverklaring, hij wees op de verdeeldheid die zo'n pamflet met zich meebrengt.¹⁴¹

Beide kampen leven volgens Huijgen van elkaar zwakten.

In reactie op het gevaar van postmodern relativisme timmeren evangelicalen hun waarheidsbegrip nog meer dicht en doet de dominotheorie opgeld: als je aan één waarheid begint te morrelen, valt straks alles om!

Aan de andere kant is de opgevoerde nadruk op historische feitelijkheid zo vreemd aan de bijbelse teksten zelf, dat mensen die er op afknappen gemakkelijk in relativisme vervallen.

Waarna de anderen kunnen zeggen: 'Zie je wel, dat komt ervan!'¹⁴²

Volgens Huijgen werd de Bijbel in de vroege Reformatie gezien als een 'levende stem', maar veranderde in de Verlichting in een rationeel puzzelboek dat 'van kaft tot kaft' historisch correct was. Eenzelfde vervorming van de reformatie zien we in het gebruik van de term Sola Scriptura, volgens Huijgen helemaal geen program van wat men in de Reformatie wilde. We zagen dat in 2005 er nog eenmaal de term Sola Scriptura gebruikt werd in een Visienota van de PKN, daarna niet meer. Volgens Huijgen is het gebruik van het Sola Scriptura eigenlijk een misverstand. Hij verwijst hiervoor naar Van den Belt.¹⁴³ In de conclusies kom ik hier nog op terug.

Huijgen neemt een middenpositie in tussen de objectivering van de Schrift, waarin de Schrift een set van absolute vaste waarheden wordt en een subjectieve benadering van het Schriftgezag, wat er volgens hem toe leidt dat iedereen zelf maar moet uitmaken hoe de Schrift gezag heeft.¹⁴⁴

Huijgen is niet zozeer bezig met vragen rondom het ontstaan van de Bijbel. De belangrijkste vraag is hoe de Bijbel nu op ons afkomt. De benadering die Huijgen voorstelt gaat om 'je laten lezen'. Volgens Huijgen is de Schrift niet een gewoon boek, de auteur is er namelijk nog altijd bij. Tegelijkertijd doen wij als lezers volledig mee, er komt een dynamiek tussen God en mens op gang.

Huijgens zorg is dat we door discussies óver de teksten voorbijgaan aan wat de teksten eigenlijk willen zeggen.¹⁴⁵ Huijgen is voorzichtig om voor 'anker te gaan bij een vast punt'. Hij is zich ervan bewust dat er op de achtergrond van wat Schriftgezag heet, menselijke belangen een grote rol spelen. Hij ziet niet enkel nadelen van het werken met vaste punten. Het heeft volgens hem een voorbeeld dat de inhoud en het gezag van de Schrift serieus worden genomen.

Tegelijkertijd zoekt hij het dus ook niet het alternatief in een postmoderne benadering waar er geen enkel vast punt meer te vinden is.

Ik ben op de studiedag geweest naar aanleiding van dit boek van Huijgen. Duidelijk was dat binnen de rechterflank dit boek niet in zijn geheel positief is ontvangen. Wat wel mooi is dat er een gesprek op gang is gekomen. Vanuit zijn middenpositie beweegt Huijgen zich voorzichtig door het landschap van de gereformeerde gezindte. Hij is zich er zeer zeker van bewust dat een discussie als deze veel vraagt in een deel van deze kerken.

---

¹³⁹ Huijgen, *Lezen en laten lezen*, p. 19

¹⁴⁰ Huijgen, *Lezen en laten lezen*, p. 167.

¹⁴¹ Arnold Huijgen en Maarten Kater, 'Na bezinning door kerken pas visie op genderideologie', in: *Reformatie Dagblad*, 28 december 2018.

¹⁴² Huijgen, *Lezen en laten lezen*, p. 43.

¹⁴³ Huijgen, *Lezen en laten lezen*, p. 162-163.

¹⁴⁴ Huijgen, *Lezen en laten lezen*, p. 157.

¹⁴⁵ Huijgen, *Lezen en laten lezen*, p. 173.

In de inleiding van zijn boek noemt Huijgen ‘hete hangijzers’, die in de kerken spelen. Jammer vindt hij dat juist daardoor het gelovig omgaan met de Schrift steeds meer op de achtergrond raakt. Het boek van Huijgen gaat dus ook niet over deze ‘hete hangijzers’. Hoewel, in het laatste hoofdstuk geeft hij toch zijn uitwerking van gelovig omgaan met een weerbarstige tekst uit de Bijbel, waarin Petrus spreekt over mannen en vrouwen. Deze uitwerking vind ik persoonlijk teleurstellend en erg voorzichtig. Het lijkt of Huijgen hier probeert om de kool en de geit te sparen. Maar dat is wellicht ook niet vreemd in zijn middenpositie.

5.3 De 21^e eeuw naast de 20^e eeuw

De Hervormde en de Gereformeerde kerken liepen elk een andere weg in de discussies rondom het Schriftgezag. Daarbij moet vermeld worden dat bijvoorbeeld de Gereformeerde Bond binnen de Hervormde Kerk dichter bij de kerken in de Gereformeerde traditie ligt. In de Gereformeerde Kerken was er sterker dan in de Hervormde kerken de wens om het Schriftgezag ook formeel te zekeren.

Er zit ruim dertig jaar tussen het verschijnen van *Klare Wijn* en *De Bijbel. Taal en teken in de tijd* en bijna 20 jaar tussen het verschijnen van *God met ons* en *De Bijbel. Taal en teken in de tijd*.

In *De Bijbel. Taal en teken in de tijd* laat men zien dat men zich bewust is van een andere tijd. Een tijd waarin het woordje ‘gezag’ niet meer vanzelfsprekend is. Men was zich ervan bewust dat een woord als Schriftgezag bij velen in die tijd massief en autoritair over kan komen.¹⁴⁶

Meer dan in de 20^e eeuw lijkt men het erover eens dat de Bijbel niet direct antwoorden geeft op vragen uit deze tijd. Dat zien we bij Huijgen, maar bijvoorbeeld ook in de visienota's. Daarin komt naar voren dat de Bijbel geen pasklare antwoorden op onze vragen. Geaccepteerd lijkt te zijn dat we ook in ethische vraagstukken niet allemaal op hetzelfde antwoord uitkomen. De Bijbel kan wel licht werpen op vraagstukken, maar geeft dus niet altijd antwoorden.

Er lijkt in de 21 eeuw alle ruimte te zijn voor het feit dat de Bijbel ook een menselijk boek is. In het vorige hoofdstuk bleek al dat in geschriften als *Klare Wijn* en *God met ons* de acceptatie voor de historisch-kritische methoden inmiddels aanwezig is. Dat is in recente kerkelijke publicaties niet anders. In *Taal en teken in de tijd* wordt benadrukt dat er alle ruimte is voor wetenschappelijk onderzoek. In *De Bijbel in het midden* komt dit thema niet ter sprake, er klinkt een status quo in door; we weten inmiddels dat de Bijbel een ingewikkelde verzameling van boeken is.

Waar publicaties als *Klare Wijn* en *God met ons* nog één gedeelde visie naar voren willen brengen, lijken veel publicaties uit de 21e eeuw zich erbij neergelegd te hebben dat er nu eenmaal verschillende visies zijn. Er wordt geen poging meer gedaan om de neuzen dezelfde kant op te krijgen. Het gaat om het onderlinge gesprek.

Het betekent overigens niet dat we allemaal onze eigen mening mogen hebben en vervolgens elk in onze eigen kring moeten blijven leven.

Het betekent ook niet dat er geen enkele poging meer wordt gedaan tot bemiddeling. Denk bijvoorbeeld aan het boek van Huijgen of de publicatie van Wisse voor de PKN.

Een patstelling tussen groepen is door de eeuwen heen gegroeid, maar lijkt in de 21^e eeuw wel een hoogtepunt te bereiken. Aan de ene kant ontstaat er een postmoderne berusting, een acceptatie van het feit dat de Bijbel een boek in beweging is. Daartegenover roept deze houding bij de andere groep alarmsignalen op: in hoeverre wordt er nog ernst gemaakt van het Schriftgezag?

---

¹⁴⁶ Triosynode, *De Bijbel. Taal en teken in de tijd*, p. 10-11.

Contacten met andere christenen over de wereld zijn makkelijker dan ooit en het uitwisselen van ideeën dus ook. Dit heeft mooie, maar ook zorgelijke kanten. We zien dat conservatieve en radicale christenen elkaar wereldwijd weten te vinden. In de interesse voor het Chicago Statement en de Nashville verklaring zien we dat de rechterflank van de kerk gevoed wordt door Amerikaanse conservatieve gelovigen.

5.4 Tot slot

In dit hoofdstuk hebben we naar de 21^e eeuw gekeken en deze ook vergelijken met de voorgaande eeuw. Het wordt tijd om conclusies te gaan trekken, dat ga ik in het volgende hoofdstuk doen.

6. Conclusies

6.1 Acht conclusies

Deze thesis begon ik met de volgende hoofdvraag: *Verandert de discussie over het Schriftgezag door de tijd heen en zo ja, hoe en waar krijgen we deze ontwikkeling in beeld?*

Deze vraag moet ik met 'ja' beantwoorden, maar het is wel een 'ja, maar'. Dit 'ja, maar' zal blijken uit de verschillende conclusies die ik hieronder zal beschrijven en proberen te duiden. In het slot van dit hoofdstuk zal ik dan tot een beantwoording van mijn hoofdvraag komen.

Conclusie 1

Het woord Schriftgezag wordt niet gebruikt in publicaties vanuit de PKN. In 2004 vormden de Gereformeerde Kerken en de Hervormde Kerken samen met de Lutherse Kerken in Nederland de PKN. In visiedocumenten en publicaties over de Bijbel uit de tijd ná de fusie, komt het woord Schriftgezag niet meer voor. Dit is opvallend gezien het feit dat het een belangrijk thema was in de Gereformeerde Kerken van Kuiper en Bavinck.

Hier kunnen twee redenen voor zijn. Allereerst heb ik het vermoeden dat de Hervormde invloed belangrijk is geweest in de discussies rondom het Schriftgezag. Binnen de Hervormde kerken legde men in de 20^e eeuw minder nadruk op het formele zekeren van het Schriftgezag.

Een tweede reden is het veranderde denken over gezag en autoriteit in het algemeen.

Jackson W. Carroll beschrijft in zijn boek *As One with Authority* dat een woord als gezag een 'Four-Letter Word' geworden lijkt. Een 'vies' woord, waar we vandaag de dag niet graag meer over spreken. Als belangrijkste reden noemt Carroll de Verlichting en haar nasleep.

Maar ondanks dat is er volgens hem wel behoefte aan houvast. In de maatschappij én in de kerk.

(...) even if many of us can no longer believe in an infallible church, inerrant Scripture, or the possibility of finding absolute truth that is untouched by our historicity, I believe that our need for authority and authorities is not illusory or diminished.¹⁴⁷

Een soortgelijke redenering komen we ook in een ander boek tegen, een boek van Nederlandse bodem. Hoogleraar sociale wetenschappen Christien Brinkgreve schrijft in haar boek *Het verlangen naar gezag. Over vrijheid, gelijkheid en verlies van houvast* het volgende:

Gezag is complexer geworden, verholder geraakt, ongrijpbarder geworden, maar de behoefte aan structuur en richting is onverminderd. Wat vooral nodig is, is een inspirerend verhaal waar mensen zich deel van voelen uitmaken en waaraan ze willen bijdragen.¹⁴⁸

In de 19e eeuw was het Schriftgezag voor sommigen nog iets waar we vanaf moesten. Maar ik denk dat we met de woorden van Brinkgreve kunnen concluderen: 'Bevrijding zonder houvast geeft weinig meer dan leegte'.¹⁴⁹ In de eeuwen daarna is de vraag dan ook niet meer zozeer, wel of geen gezag? Maar: wat voor soort gezag. Het Schriftgezag is meer relationeel geworden, dan formeel. In de 20e eeuw was dit 'relationele waarheidsbegrip' uit God met ons voor velen nog een vies woord. Maar in hedendaagse publicaties als van Huijgen en Wisse heeft de menselijke factor een plaats. Twee mogelijke redenen waardoor het woord Schriftgezag niet meer voorkomt in officiële documenten van de PKN. Het hoeft geen óf-óf te zijn, ik denk dat hier sprake is van beide redenen.

---

¹⁴⁷ Jackson W. Carroll, *As one with authority. Reflective Leadership in Ministry* (Second Edition), Eugene: Cascade Books, 2011, p. 25-26.

¹⁴⁸ Christien Brinkgreve, *Het verlangen naar gezag. Over vrijheid, gelijkheid en verlies van houvast*, Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlascontact, 2012, p. 216.

¹⁴⁹ Brinkgreve, *Het verlangen naar gezag*, p. 216.

De invloed van de Hervormde Kerken binnen de PKN én het veranderde denken over gezag en autoriteit in de maatschappij.

Conclusie 2

Een bepaalde basisvraag blijft steeds opnieuw terugkomen. Hoe zit het met de verhouding tussen Gods woorden en mensenwoorden? Dit is als het ware een ‘eeuwige vraag’, een vraag die we door de decennia heen steeds terug zien komen. Deze basisvraag is echter wel aan verandering onderhevig. Deze vraag speelde in de 19^e eeuw bij Busken Huet. Deze vraag speelde in de publicaties *Klare Wijn* en *God met ons* in de 20^e eeuw. En ook in de 21^e eeuw komt deze vraag naar voren in bijvoorbeeld *De Bijbel in het midden*.

Waar Busken Huet en Pierson in de 19^e eeuw een duidelijke keuze (moeten) maken, zien we in de 20^e eeuw -in het bijzonder na de grote omslag rond 1950- een grotere onbevangingheid ten aanzien van het menselijke bij de totstandkoming van de Bijbel.

Deze onbevangingheid zien we ook terug in de recente publicatie van *De Bijbel in het midden*.

Vragen over het ontstaan van de Bijbel lijken minder belangrijk te worden. Er lijkt een bepaalde status quo te zijn ontstaan. Er lijkt alle ruimte voor het feit dat de Bijbel ook een menselijk boek is. Dit brengt ook met zich mee dat de vraag naar de verhouding tussen Gods woorden en mensenwoorden in verhouding minder aandacht krijgt. Een tendens die ik in de meest recente literatuur tegenkom is wel dat we deze basisvraag misschien moeten laten rusten. Het is niet of/of, het is en/en.

Tegelijk is het ook een vraag die wel blijft spelen. Zeker in kringen waar men vast wil houden aan de onfeilbaarheid van de Schrift wordt deze rol van mensen bij de totstandkoming van de Bijbel anders gekleurd. Gezien de breedte van de PKN zal deze basisvraag dan ook een rol blijven spelen, zij het meer in de marge dan in de voorgaande eeuwen.

Conclusie 3

Wat door de eeuwen heen ook terug blijft komen is de rol van de Heilige Geest bij de totstandkoming van de Bijbel. Ook hier zien we echter dat de focus verschuift. In de tijd van de reformatie ligt de nadruk op de rol van de Heilige Geest bij de totstandkoming van de Bijbel.

In publicaties als *Klare Wijn* en *God met ons* in de 20^e eeuw zien we echter dat woorden als inspiratie en theopneustie betrekking hebben op een breder proces, niet alleen op vragen rondom het op papier zetten van de woorden van de Bijbel. We zien ook inspiratie in de periode ná het schrijven van de Bijbel. De Heilige Geest speelt een rol in dit hele wegennet. Daarin speelt ook de traditie van de kerk een rol. Op dit wegennet zijn we in gesprek met kerkvaders, reformatoren, bidden we oude en nieuwe gebeden, zingen we oude en nieuwe liederen, zien we oude en nieuwe kunst. Hierin zien we hoe de kerk door de eeuwen heen met de Bijbel op weg is gegaan. Er ligt een grotere rol op de receptiegeschiedenis van de Bijbel en een grotere openheid om ook daarin het werk van de Heilige Geest te zien. In de dogmatiek is deze verschuiving ook te zien, die ik ook heb waargenomen in de bestudeerde publicaties. Van den Brink en Van der Kooi beschrijven hoe de Schriftleer door de protestantse orthodoxie in de prolegomena van de dogmatiek werd geplaatst. Dit wekt volgens hen de indruk dat de Bijbel ‘een uit de hemel gevallen waarhedenbestand’ is, waaruit we de christelijke leer direct kunnen herleiden. Van den Brink en Van der Kooi zijn van mening dat juist het moderne Bijbelonderzoek het kwetsbare van deze positie heeft laten zien.¹⁵⁰ Zelf situeren zij in hun dogmatiek het hoofdstuk over de Bijbel ná het hoofdstuk over de pneumatologie. De Heilige Geest speelt een rol bij de menselijke overlevering, herlezing, toe-eigening en interpretatie.¹⁵¹

---

¹⁵⁰ G. van den Brink en C. van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, Zoetermeer: Boekencentrum, 2012, p. 501.

¹⁵¹ G. van den Brink en C. van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, Zoetermeer: Boekencentrum, 2012, p. 498.

De pneumatologische kwalificaties van inspiratie en theopneustie hebben hun goede zin en betekenis wanneer men ze betreft op heel het proces van ontstaan, leentjebuur spelen, overdracht, schiften, toe-eigenen, kwijtraken, weer vinden, herinterpreteren. Het zijn deze diepmenselijke, historische en receptieve processen, die God niet te min zijn en waardoor Hij zichzelf ter sprake brengt.¹⁵²

Conclusie 4

De term Sola Scriptura is net als de term theopneustie een term die vaak gebruikt wordt in relatie tot het Schriftgezag. Dit punt staat in directe relatie tot het vorige punt, omdat het ook te maken heeft met de vraag in hoeverre de traditie wel of niet meedoet wanneer we spreken over de Bijbel. De sterke nadruk op het Sola Scriptura is ontstaan in de polemiek van de twintigste eeuw.¹⁵³

In de laatste jaren is er veel geschreven en gesproken over het Sola Scriptura. Een belangrijke stem in deze thematiek is Van den Belt. Volgens Van den Belt is de uitdrukking Sola Scriptura niet adequaat om een 'gereformeerd verstaan van het Schriftgezag' te beschrijven.¹⁵⁴ Van den Belt schreef zijn bijdrage over het Sola Scriptura voor een conferentie in Kampen in 2015. Deze conferentie werd gehouden om binnen de gereformeerde gezindte te spreken over de betekenis en toepassing van het principe van de Reformatie dat de Schrift de enige bron en norm voor leer en leven is. Ook Wisse en Huijgen leverden een bijdrage aan deze conferentie. Ook zijn er filmpjes gemaakt om deze conferentie voor een breder publiek toegankelijk te maken.

Het lijkt mij geen toeval dat er in de Visienota van 2005 voor de laatste keer de term Sola Scriptura wordt genoemd. De tekst wordt daar ook vrijwel uit het niets genoemd, het lijkt erop dat deze 'grondwoorden van het protestantisme' toch wel even genoemd moeten worden. Van den Belt is van mening dat we het Sola Scriptura niet zomaar grondwoorden van het protestantisme kunnen noemen. De triade Sola Scriptura, Sola Gratia, Sola Fide is in werkelijkheid niet veel ouder dan honderd jaar en komt uit de kringen van het radicale Lutheranisme. Luther zelf verwierp de traditie niet tegenover de Schrift.¹⁵⁵

Deze term laat een vertekend beeld zien van de Reformatie als een reactie tegen de Tridentijnse theologie, in plaats van als een vernieuwing van het katholicisme. Er is in een verenging van dit begrip ontstaan en nu lijkt het gebruik ervan soms wel een bewijs van orthodoxie. Volgens Van den Belt heeft het orthodoxe protestantisme zichzelf met deze slogan juist onnodig kwetsbaar gemaakt. Hij wil deze typische twintigste-eeuwse formulering het liefst verbannen, in de trofeeënkast van de kerkgeschiedenis zetten. Een herinnering aan de typische polemische manier van spreken over de Reformatie in de twintigste eeuw.¹⁵⁶

Ook Wisse en Huijgen, zijn -allebei op een eigen manier- kritisch over het gebruik van de term Sola Scriptura. Het feit dat er door verschillende hoogleraren in de gereformeerde gezindte gesproken wordt over het problematische van deze term, heeft er mijns inziens voor gezorgd dat deze niet meer 'als losse flodder' opgenomen kan worden in bijvoorbeeld visiedocumenten van de PKN.

---

¹⁵² G. van den Brink en C. van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, Zoetermeer: Boekencentrum, 2012, p. 511.

¹⁵³ Henk van den Belt, 'Sola Scriptura: An Inadequate Slogan for the Authority of Scripture!', in: *Calvin Theological Journal* (Nr. 51), 2016, p. 225.

¹⁵⁴ Van den Belt, 'Sola Scriptura', p. 225.

¹⁵⁵ Van den Belt, 'Sola Scriptura', p. 210.

¹⁵⁶ Van den Belt, 'Sola Scriptura', p. 224-225.

Conclusie 5

Elke eeuw kent haar eigen polemieken, en ook een bepaalde polarisatie die daardoor ontstaat. Een verschil is wie zich in de marge van de discussie bevindt.

In de 19^e eeuw bevond Busken Huet zich met zijn pennenstrijd in de marge, slechts een klein deel binnen de kerken wilde zo ver gaan als hij deed. Uiteindelijk ontstond er in die tijd wel een liberaler klimaat in de Nederlands Hervormde Kerk. Dit zorgde uiteindelijk voor de Doleantie onder leiding van Kuyper.

Ook in de 20^e eeuw bleef de polemieken bestaan, al bevond zij zich minder in de marge. Ook al was Kuyper uit de Hervormde Kerk gestapt, nog steeds maakte hij zich ongerust over de ontwikkeling van het modernisme. Deze angst heeft voor een groot deel ook gezorgd voor de grondlegging van het Gereformeerde Schriftgezag in het begin van de 20^e eeuw. Dit domineerde een groot deel van de 20^e eeuw.

Een omslag zien we vanaf de jaren 50 in de vorige eeuw. Nu verschoven zij die zich vast wilden houden aan een formele zekering van het Schriftgezag meer naar de marge.

Ook vandaag de dag speelt de polemieken rondom het Schriftgezag zich met name af in de marge van de kerk. Het is geen discussie die zich in het brede midden van de PKN afspeelt. Met name in de rechterflank zoekt men contacten met de kerken vanuit de Gereformeerde traditie waar men een bepaalde visie op de Schrift mee kan delen.

Zo kent elke tijd zijn eigen polemieken en polarisatie die daardoor ontstaat. In hoofdstuk 5 heb ik Huijgen aan het woord gelaten, die aangeeft hoe beide kampen (postmodern relativisme tegenover de evangelicalen) leven van elkaar zwakten.

In datzelfde hoofdstuk haalde ik ook voormalig Theoloog des Vaderlands Samuel Lee aan. Hij is bang voor een grote scheuring in het christendom, voor een strijd op het LHBT-vlak. Verschillende groepen lijken elkaar te vinden waardoor er twee fronten ontstaan. Het conservatieve, Amerikaanse christendom en het steeds radicalere christendom van het zuiden en daartegenover een 'Europees christendom' met meer openheid, exclusivisme en acceptatie.

In conclusie 7 zal ik nader ingaan op het thema homoseksualiteit en genderdysforie, waarom nu juist dit thema (nog steeds) voor een grote strijd zorgt.

Conclusie 6

Het idee voor deze thesis is tot stand gekomen vanuit mijn eigen achtergrond en ervaringen met de discussie over het Schriftgezag. Vaak had ik het idee dat er een bepaalde angst meespeelde in de discussie, maar ik kreeg daar nooit goed de vinger onder. Ik wilde dit gevoel van angst begrijpen, duiden en daar op een goede manier mee leren omgaan in mijn toekomstige werk als predikant. Door de eeuwen heen kom ik in publicaties telkens weer opnieuw die angst tegen.

Op een directe manier komt deze angst naar voren in het verlangen om het Schriftgezag steeds opnieuw formeel te willen zekeren.

Angst komt ook naar voren, wanneer auteurs anderen daarop wijzen. Van den Brink en Van der Kooij, maar ook Houtman en Huijgen verwijzen naar de angst die een rol heeft gespeeld bij de totstandkoming van de leer over de Schrift binnen de protestantse orthodoxie.

Angst komt ook naar voren, wanneer deze wordt geduid en bespreekbaar gemaakt. Bijvoorbeeld in de publicatie *De Bijbel in het midden*:

*Het geloof gaat over je diepste verlangens, je diepste drijfveren: je eeuwig heil. Als het om die dingen gaat, zoek je eerst en vooral veiligheid, warmte en eensgezindheid.*¹⁵⁷

Dat gevoel van veiligheid en eensgezindheid zoek je bij mensen die hetzelfde als jou denken of geloven. Daardoor ontstaat er ook makkelijk een bepaalde blok- of frontvorming, waar ik in de vorige conclusie over sprak. Polarisation, waarbij angst een grote rol speelt.

Op een indirect manier komt deze angst naar voren door middel van het omzeilen van bepaalde thema's, dit neem ik onder meer waar bij Huijgen. Vanuit zijn middenpositie is dit begrijpelijk, toch zou ik hem graag wat meer directe uitspraken ontlokken, waar staat hij nu zelf? Ik ben echter van mening dat Huijgen juist door deze opstelling veel kan bereiken, met één been in het brede midden en met één been in de marge weet hij wel steeds mensen aan het denken te zetten.

Conclusie 7

Angst komen we tegen op een individueel niveau, maar ook op een breder niveau. Dit zien we als we naar de thema's kijken die een rol spelen in de discussie over het Schriftgezag. Het blijkt dat thema's door de tijd heen veranderen. In het vorige hoofdstuk heb ik deze thema's gelabeld als vragen rond het ontstaan, verstaan en toestaan van de Schrift. Thema's zijn vooral te herleiden naar maatschappelijke ontwikkelingen. En die ontwikkelingen kunnen angst opleveren.

Elke tijd heeft zijn eigen 'hete hangijzers'. In *Klare Wijn en God met ons* gaat men uitgebreid in op de kwestie kernwapens. Dit is vandaag de dag geen 'heet hangijzer meer'.

Soms is er veel tijd nodig, maar zien we toch verschuivingen door de tijd heen. Denk bijvoorbeeld aan een thema als echtscheiding. In het afgelopen jaar is daar een seminar over gehouden. Opvallend is de titel van het seminar, *Christelijk scheiden, hoe is dat mogelijk?*. Dit seminar werd georganiseerd door www.weetwatjegeloof.nl (een samenwerking tussen de Theologische Universiteit Kampen en Gereformeerde Hogeschool Viaa) en het Nederlands Dagblad. Sprekers kwamen uit de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt en de PKN. De vraag is niet meer óf het mag, maar hóe het mogelijk is. Door de tijd heen worden thema's bespreekbaar binnen de Gereformeerde theologie.

Mark Chaves, universitair docent sociologie legt in het boek *Ordaining Women. Culture and Conflict in Religious Organizations* uit hoe thema's geïdentificeerd worden met de moderniteit. Kerkelijke stromingen die zich verzetten tegen de moderniteit nemen bepaalde thema's als symbool voor hun verzet. Vanaf de Franse revolutie tot aan het eind van de 19^e eeuw bestond het antimodernisme vooral uit het verzet tegen de scheiding tussen kerk en staat.

In het begin van de twintigste eeuw ging het bijvoorbeeld over evolutie als het grote symbool van de liberale wereld. Dit zien we ook terug in het besproken boek van Kruyswijk. Inmiddels is dat ook een thema waarover gesproken kan worden, ook binnen de Gereformeerde wereld. Evolutie is niet langer hét thema. Veelzeggend is ook hier de titel van een recente conferentie, *Evolutie. Stel dat het waar is...* Ook hier zien we een bepaalde openheid richting een voorheen ingewikkeld thema.

De kerk heeft veel elementen vanuit de moderne wereld geaccepteerd, waar men zich eerder nog had tegen verzet: religieus pluralisme, de scheiding van kerk en staat.

In het boek van Chaves komt naar voren dat bepaalde kerken toch een grens willen trekken tussen hen en de moderniteit/de wereld. De focus ligt nu niet meer zozeer op maatschappelijke/politieke vraagstukken, maar op het individuele morele gedrag van mensen.

---

¹⁵⁷ M. Wisse, Protestantse Kerk in Nederland, *De Bijbel in het midden. Het geloofsgesprek te midden van verschillen*, Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, 2019, p. 14.

Thema's als homoseksualiteit en gendergelijkheid (het vrouwenvraagstuk) staan nog zo dominant op de maatschappelijke agenda, dat daar nu (nog steeds) een grens getrokken wordt. Dit zijn symbolen van de moderniteit/de wereld. Een redelijk nieuw thema op de maatschappelijke agenda is bijvoorbeeld genderdysforie. Daarop zien we ook een reactie vanuit de orthodoxe kerken. Denk aan de Nashvilleverklaring, de publicatie van de Gereformeerde Bond of de conferentie van 'Bijbels Beraad M/V' over transgenderisme. Voor een deel bepaalt de maatschappelijke agenda de kerkelijke agenda.

Conclusie 8

De discussie rondom Schriftgezag wordt in de geschiedenis voor het grootste deel over de hoofden van 'gewone' kerkgangers heen gevoerd. Het was en is met name een discussie van theologen en predikanten. Een vraag die ik mij hierbij stel is of de discussie niet telkens opnieuw wordt gevoerd, omdat het gesprek erover telkens niet breed gevoerd wordt. Daarom is het alsof elke generatie opnieuw opschrikt van oudere of nieuwere wetenschappelijke ontwikkelingen.

In de 19^e eeuw werd de discussie door Busken Huet breder toegankelijk. Dit had verschillende redenen. De ideeën werden bekend gemaakt in romanvorm. Ook werd het debat gevoerd in de landstaal en niet langer in het Latijn. Dat het debat in de 19^e eeuw breder toegankelijk werd, betekent echter nog steeds dat slechts ontwikkelde leken toegang hadden tot het debat.

In de 20^e eeuw zien we hoe de EO een belangrijke rol had in de discussie rondom *God met ons*, daardoor werd deze discussie breder toegankelijk. Tegelijkertijd zorgde dit juist ook voor polarisatie. In de 21^e eeuw zien we hoe er ook weer volop gepubliceerd wordt, er worden studiedagen en conferenties gehouden. De conferentie over het boek van Huijgen heb ik bezocht, maar dit was toch met name een conferentie van theologen en predikanten. De vraag is in hoeverre predikanten deze discussies voor zichzelf houden of ook delen in bijvoorbeeld hun werk in de gemeente. Daarnaast is ook de vraag in hoeverre documenten vanuit de PKN worden gedeeld en gelezen binnen de breedte van de PKN. Ik kom zelf uit een Gereformeerde Bondsgemeente en daar is men veelal niet enthousiast over wat de PKN publiceert. Visiedocumenten worden dan ook niet gedeeld of besproken. Een verwijt uit de 19^e eeuw horen we in vrijwel dezelfde bewoordingen terug in deze tijd:

Theologen waren daar allang mee vertrouwd, maar hadden nagelaten om 'de protestantsche christenheid in ons vaderland' op de hoogte te brengen.¹⁵⁸

Ook de meeste orthodox-protestantse bijbelwetenschappers gaan tegenwoordig ervan uit dat het belangrijk is de menselijke en historische bepaalde kant van de Bijbel serieus te nemen. De vraag is alleen wel of deze theologen de kerkleden, die zij en hun voorgangers jarenlang van het tegendeel hebben geprobeerd te overtuigen, in die omslag al voldoende hebben weten mee te nemen.¹⁵⁹

Afgaand op deze twee citaten zouden we de conclusie kunnen trekken, dat er in die eeuwen niets veranderd is. Er is een bepaalde ongelijktijdigheid in de discussie. Een ongelijktijdigheid met aan de ene kant theologen en predikanten en aan de andere kant de gewone gemeenteleden. Tegelijkertijd is het wel zo dat mensen behoefte hebben aan houvast, aan duidelijke standpunten. Die zijn in de media soms duidelijker te vinden dan in de eigen gemeente. In het volgende hoofdstuk zal ik meer vertellen over het onderzoek wat ik in mijn stagegemeente heb gedaan, maar één van de opvallende gebeurtenissen was dat ik gebeld werd door een gemeentelid. Dit gemeentelid wees mij door naar een website, daar kon ik zijn visie op het Schriftgezag terugvinden. Het artikel was niet door dit gemeentelid zelf geschreven, maar hij vond daar wel houvast. Dit was tenminste duidelijk.

---

¹⁵⁸ Broeyer en Kuiper (red.), *Is 't waar of niet?*, p. 169.

¹⁵⁹ Dick Schinkelshoek, 'Is de Bijbel het onfeilbare Woord van God – of kun je beter 'betrouwbaar' zeggen?', in: *Nederlands Dagblad*, 11 juli 2021.

We kunnen de conclusie trekken dat de discussie rondom het Schriftgezag door de eeuwen heen vooral een discussie is geweest van theologen en predikanten. Af en toe was er een uitschieter, waardoor de discussie wat breder toegankelijk werd. Maar over het algemeen komen 'gewone' gemeenteleden niet met de hele discussie en de verscheidene standpunten in aanraking. Dit kan ervoor zorgen dat zij flarden opvangen, zich zorgen maken, angstig worden en zich vastgrijpen aan een duidelijke mening. Hier ligt mijns inziens een taak voor theologen en predikanten, daar wil ik in het volgende hoofdstuk ten slotte op ingaan.

6.2 Tot slot

Verandert de discussie over het Schriftgezag door de tijd heen en zo ja, hoe en waar krijgen we deze ontwikkeling in beeld?

In de inleiding van dit hoofdstuk met conclusies gaf ik al aan dat ik naar aanleiding van mijn onderzoek deze vraag met een ja moet beantwoorden, maar het is het wel een 'ja, maar'.

In vergelijking met de 19e en 20e eeuw lijkt de discussie over het Schriftgezag niet meer zo'n grote rol te spelen. In officiële documenten van de PKN komt de term zelfs helemaal niet meer voor sinds de fusie in de PKN.

Dat een term verdwijnt wil echter niet zeggen dat een discussie ook verdwijnt. Het is echter geen discussie (meer) in het brede midden van de PKN, de discussie verdwijnt meer naar de marge, met name naar de rechterflank van de PKN en de overige kerken in de gereformeerde gezindte. Hier zien we ook blok- en frontvorming ontstaan rondom 'hete hangijzers'.

Thema's in de discussie veranderen door de tijd heen. In het vorige hoofdstuk heb ik deze thema's gelabeld als vragen rond het ontstaan, verstaan en toestaan van de Schrift. Voor een groot deel bepaalt de maatschappelijke agenda ook de discussies rondom het Schriftgezag. Angst en het zoeken naar houvast spelen een belangrijke rol in de discussies, op individueel maar ook op een breder niveau. Ook de tijd speelt een rol, sommige 'hete hangijzers' worden door de tijd heen blijkbaar minder heet en beangstigend ervaren.

Wat zorgt er dan voor mijn 'maar'? Polemieken en polarisatie lijkt van alle tijden. Blijkbaar is het voor mensen toch belangrijk om een grens te trekken tussen de kerk en de moderniteit/de wereld. De thema's veranderen, de discussie verandert, maar er blijven grenzen getrokken worden. In dat opzicht lijkt de discussie over het Schriftgezag toch een eeuwige discussie.

Na deze acht conclusies, zou ik deze thesis af kunnen sluiten, mijn hoofdvraag is namelijk beantwoord. Er rest mij echter nog één belangrijke vraag. Op welke manier is er in de toekomst een vruchtbaar gesprek mogelijk over Schriftgezag? En dan niet alleen als theologen en predikanten, maar ook met het 'gewone' gemeentelid. Daar gaat het in mijn slothoofdstuk over, naar aanleiding van twee oefeningen in de praktijk.

7. 'Het laatste woord'

In het introductiehoofdstuk gaf ik aan dat ik graag wil dat deze thesis verder reikt dan een historisch overzicht. Ook gaf ik aan dat ik het voeren van een gesprek over het Schriftgezag belangrijk vind, voor de academie, maar zeker ook voor de kerk.

Ik heb mijn vraag meegenomen, de praktijk in. In dit laatste hoofdstuk wil ik via twee oefeningen in de praktijk uiteindelijk de vraag beantwoorden op welke manier er in de toekomst een vruchtbaar gesprek mogelijk is over het Schriftgezag.

7.1 Oefening in de praktijk 1 – Gesprek binnen de opleiding

Daarnaast heb ik ook een gesprek over het Schriftgezag gearrangeerd binnen een college. Ook deze praktijkervaring neem ik mee in deze thesis.

Voorafgaand aan een college Ambtelijk Leidinggeven moesten we een hoorcollege bekijken. Ook moesten we een hoofdstuk uit het boek *Places of Redemption. Theology for a Worldly Church* van Mary McClintock Fulkerson lezen. Dit hoofdstuk ging over interpretatieve praktijken in de gemeente. McClintock Fulkerson geeft drie voorbeelden van interpretatieve praktijken in een gemeente. Alle drie de praktijken laten zien dat de Bijbel voor die gemeenteleden op een bepaalde manier gezag heeft. Ze geeft aan dat bepaalde interpretatieve praktijken ervoor zorgen dat het gesprek geopend wordt. Andere praktijken (en dan noemt zij het citeren van Bijbelteksten) zorgen ervoor dat het gesprek stopt. Het gezag van de Bijbel mag bij die praktijk niet bevraagd worden en daardoor stopt het gesprek.¹⁶⁰

In het opgenomen hoorcollege zei de betreffende docent het volgende:

Wij hebben in ieder geval geleerd in onze opleiding, dat we nooit meer zeggen: 'zo is het', 'de Bijbel zegt'. Wij kunnen hoogstens zeggen: 'zoals ik de Bijbel lees', 'vanuit mijn pretext', 'vanuit mijn traditie', 'vanuit mijn interpretatiekader', heb ik geleerd dat de Bijbel dit communiceert. Maar op het moment dat je dat zegt, zeg je tegelijkertijd: 'het kan dus ook anders'. Dus je positiebepaling vanuit een bepaalde hermeneutische traditie, is tegelijkertijd de relativering daarvan.'

Nou, dit zou een moment zijn waarop ik de PowerPoint zou stoppen, en zou vragen: 'zijn jullie het allemaal met mij eens of oneens' en we zouden daar een heel lang gesprek met elkaar over hebben.

(...) Maar wij kunnen niet naïef zijn en zeggen 'de Bijbel zegt dit'. Dat kan niet meer.¹⁶¹

Deze collegeserie werd vanwege corona volledig online gehouden, daardoor kon het gesprek niet tijdens de PowerPoint plaatsvinden. Maar ik werd er wel door aan het denken gezet, zeker omdat ik in die periode ook bezig was met mijn thesis. Ik heb de docent gemaild en gevraagd of we tijdens het online college ruimte konden maken om toch met elkaar in gesprek te gaan. Ik vroeg mij namelijk af of een uitspraak als 'Zo is het, dit is wat de Bijbel zegt, dat kunnen wij niet meer zeggen' voor bepaalde studenten niet net zo goed de deur sluit?

De docent gaf mij alle ruimte om dit gesprek te initiëren en te leiden. Om een bepaalde veiligheid te creëren zijn we eerst in kleine groepjes in break-out-rooms uit elkaar gegaan. Na deze gesprekken in kleine groepjes hebben we in de grote groep onze ervaringen gedeeld met elkaar.

Persoonlijk vond ik het spannend om dit ter sprake te brengen in het college, maar tegelijkertijd vond ik het ook erg belangrijk om dit wel te doen.

---

¹⁶⁰ Mary McClintock Fulkerson, *Places of Redemption. Theology for a Worldly Church*, New York: Oxford University Press, 2007, p. 182-189.

¹⁶¹ Rein Brouwer, college Ambtelijk Leidinggeven.

Wanneer we vanuit de break-out-rooms terugkomen in de grote groep, merkt de docent op: 'Iedereen komt lachend terug'. Zou hij het ook spannend hebben gevonden?

Het belang om met elkaar te praten over het gezag van de Bijbel werd door mijn medestudenten gedeeld. Een gesprek als dit komt eigenlijk veel te weinig voor.

Wat we met elkaar delen is dat iedereen het gezag van de Bijbel erkent. Dit betekent wel voor iedereen iets anders, maar het is waardevol om te merken dat we dit met elkaar delen.

Wat we missen is dat we met elkaar het gesprek rondom de geopende Bijbel voeren. Dat we elkaar uitleggen hoe wij een bepaalde tekst lezen. Dat we elkaar daarop kunnen bevragen.

Het beroepen op het gezag van de Bijbel is voor velen geen gespreksstopper, links en rechts beroept zich op de Bijbel. Wanneer we dan ergens anders uitkomen, kan daar juist een gesprek over ontstaan. De uitspraak van de docent zet mensen aan het denken. Niet iedereen is het er direct mee eens, maar het bewaart tegelijkertijd ook wel voor grootspraak. Deze uitspraak werd door medestudenten in een bepaalde hoek van de theologie geplaatst. Onder het mom van, we leven in een postmoderne tijd, we zitten met elkaar in de PKN, werd de hoop uitgesproken dat we elkaar toch wel kunnen scherpen.

Dit laatste werd niet door iedereen gedeeld. Kun je elkaar nog wel scherpen? Of is het zo postmodern geworden dat we de veelkleurigheid accepteren en dat een gesprek niet meer is dan het uitwisselen van onze eigen meningen. Niet iedereen voelt zich binnen de opleiding uitgedaagd om nog aan je standpunten te schaven. Dit wordt ervaren als een gemis. Het wordt breed gedeeld dat veel docenten ook 'verstoppertje spelen'. Hun standpunten worden gemist in een discussie als deze.

Door het Reformatorisch dagblad werd de volgende vraag aan Wisse gesteld, als nieuwe rector van de PThU. 'Wat is voor u de belangrijkste theologische uitdaging voor de PThU?'

Ik denk dat het nu heel belangrijk is om inhoudelijk het theologisch gesprek te voeren. We zijn een brede protestantse universiteit die zich zowel door Schrift en traditie als door de moderne tijd laat voeden. We willen alle dingen beproeven en het goede behouden. Maar de theologie is uit elkaar gevallen in specialismen, waardoor het theologisch gesprek minder gevoerd wordt. Het risico is dat dat leidt tot een vrijblijvende pluraliteit waarin alle meningen er mogen zijn. Dat laatste zal waar zijn, maar we moeten ook het debat over wat draagkrachtig, waar en wijs is voeren, want die bezorgdheid hoort wezenlijk bij het christelijk geloof.¹⁶²

Ik hoop van harte dat er in de toekomst van de opleiding meer ruimte zal komen voor het voeren van deze gesprekken. Deze oefening was voor mij en mijn studiegenoten alvast een mooi voorproefje.

Hoe gaan wij als studenten het predikantschap invullen? In het gesprek met elkaar en de docent kwam naar voren dat je als predikant geestelijk en moreel leider bent. Ook deze morele taak moet je als predikant voeden. Er moeten keuzes gemaakt worden. Dan is het niet altijd mogelijk om daar al te genuanceerde gesprekken over te voeren. Het is wel iets waar we met elkaar naar kunnen zoeken. We moeten ook een debat kunnen voeren over wat waar en wijs is, om de woorden van Wisse te gebruiken. In de preek kunnen we echter deze nuancering wel opzoeken. Het zoeken naar die nuancering is ook een vorm van leiderschap. Misschien zelfs wel een vorm van leiderschap die veel predikanten hebben laten liggen (zie bijvoorbeeld het slot van conclusie 8 in het vorige hoofdstuk). Immink benadrukt ook dat een predikant de gemeente deelgenoot kan maken van een ontwikkeling, van de wordingsgeschiedenis van teksten. Dit hoeft an sich niet te leiden tot relativisme.¹⁶³

---

¹⁶² Klaas van der Zwaag, 'PThU-rector Maarten Wisse: Investeer vooral in inhoudelijk theologisch gesprek', in: *Reformatorisch Dagblad*, 23 april 2021.

¹⁶³ Immink, *Het heilige gebeurt*, p. 257.

7.2 Oefening in de praktijk 2 – Gesprek binnen de gemeente

Het gesprek binnen de opleiding, tussen theologen onderling, is een ander gesprek dan in de gemeente. Binnen de gemeente kun je niet uitgaan van de expertise van de ander. Met een groot deel van de gemeente zal het moeilijk zijn om bijvoorbeeld argumenten uit te wisselen. Toch denk het wel belangrijk is om dit gesprek ook met gemeenteleden te voeren.

Om deze thesis verder te laten reiken dan een historisch overzicht heb ik een klein onderzoek gedaan in mijn stagegemeente, de Protestantse Gemeente te Heusden. De resultaten daarvan bieden ook licht op het voeren van een vruchtbaar gesprek over het Schriftgezag.

7.2.1 Onderzoekje ‘Brieven over de Bijbel’

In de 19^e eeuw schreef Busken Huet het beruchte *Brieven over den Bijbel*. Voor de hoofdpersoon is de Bijbel mensenwerk. Het leek mij interessant om gemeenteleden in mijn stagegemeente óók in briefvorm hun visie op de Bijbel te laten delen. Brieven over de Bijbel, maar dan in 2021.

De protestantse gemeente Heusden heeft geen duidelijke signatuur. Oorspronkelijk was het een confessionele gemeente, maar er zijn ook midden-orthodoxe en wat evangelicale invloeden te vinden. Ook de predikant, mijn stagebegeleider wil zich niet binden aan een bepaalde modaliteit binnen de PKN. Een interessante gemeente in het brede midden van de PKN om mijn onderzoekje uit te voeren. Na een oproepje hebben vier vrouwen en twee mannen zich opgegeven om mee te doen aan mijn onderzoekje, twee veertigers, één vijftiger, twee zestigers en één brieven-schrijver van begin tachtig. Eén gemeentelid heeft mij telefonisch benaderd. Dit telefoontje bracht mij direct midden in de discussie over het Schriftgezag. Dit gemeentelid wilde niet meedoen aan het schrijven van de brieven of aan het gesprek. Wel wilde dit gemeentelid graag een artikel met mij delen, wat zijn visie op het Schriftgezag onderschreef.¹⁶⁴ In zijn gesprek was hij heel fel over zijn visie op het Schriftgezag en deelde hij zijn onvrede over de visie op het Schriftgezag van de predikant, die volgens hem bleek uit de prediking.

De zes brieven-schrijvers hebben allereerst een persoonlijke brief geschreven over hun visie op en gebruik van de Bijbel. Daarvoor had ik ze wat richtinggevend vragen gesteld.

-Welke vroegste herinneringen heeft u/jij aan de Bijbel?

-Heeft u een moment in uw leven gehad dat u/jij moeite had met de Bijbel?

-Welke rol speelt de Bijbel nu in uw/jouw leven?

-Vindt u/jij de Bijbel een moeilijk boek?

-Heeft de Bijbel op een bepaalde manier gezag/autoriteit in uw/jouw leven? (Zo ja, wat betekent dit gezag/deze autoriteit dan voor u of jou?)

-Speelt de Bijbel een rol in het maken van keuzes in uw/jouw leven?

-Wat wenst u de jongere generatie toe ten aanzien van de Bijbel?

Deelnemers mochten hun brief richten aan uw eigen (klein)kind of een kind/tiener uit de gemeente. In een open en eerlijke brief vertelden deze zes deelnemers hoe hun omgang met de Bijbel door de jaren heen ontwikkeld is. Na het schrijven van de brieven kregen de brieven-schrijvers via mij een brief van een andere deelnemer teruggestuurd. De vraag was om daar vervolgens weer op te reageren. Vragen stellen, bemoedigen, bevreemding of herkenning uiten, dat was geheel vrij.

---

¹⁶⁴ http://www.verhoevenmarc.be/PDF/bijbel_alleen.pdf

7.2.2 Gesprek 'Brieven over de Bijbel'

Begin juli ben ik met de brieven schrijvers samengekomen in de consistorie van de Protestantse Gemeente te Heusden.

Allereerst kwam vanuit de deelnemers de vraag op tafel waarom er eigenlijk maar zo weinig mensen mee hadden gedaan? Al pratende kwamen we tot de conclusie dat het voor veel mensen toch spannend is om mee te doen. Dat herkenden de deelnemers zelf ook, een bepaalde aarzeling. Eén iemand gaf zelfs aan dat ze een bepaalde schaamte voelde, zou ik met mijn verhaal wel goed genoeg zijn? De deelnemers zelf vonden het echter allemaal heel waardevol, om eens goed na te denken over hun persoonlijke reis door het leven met de Bijbel.

Een deel van de deelnemers heeft zijn of haar brief ook aan een kind of kleinkind geschreven en deze ook laten lezen. Dit leverde ook thuis weer waardevolle gesprekken op.

Ik wil een aantal uitkomsten uit de brieven en het gesprek delen.

-Opvallend is dat vijf van de zes deelnemers aangeven dat zij vroeger thuis het laatste woord moesten herhalen van wat er uit de Bijbel gelezen werd. Men kan er met een glimlach op terug kijken, maar ieder is van mening dat deze methode niet werkt. Er werd op een bepaalde manier een gezaghebbende Bijbel neergezet, maar er ontstond door deze methode geen relatie met de Bijbel. Dit 'laatste woord' heeft voor mij een symbolische betekenis gekregen. Op deze manier fungeert de Bijbel als gezaghebbend, maar niet op de manier zoals we dat vandaag de dag zouden willen zien. De Bijbel als het laatste woord in een discussie, dat is toch ingewikkeld geworden.

-Op de vraag wat het Schriftgezag voor de brieven schrijvers betekent, kreeg ik verschillende antwoorden. Gezag betekent iets wat boven mij staat, niet autoritair, maar vanuit liefde.

Het gezag van de Bijbel betekent voor mij door de geloofsverhalen, waarin de liefde van God naar voren komt, ik ben niet alleen.

De Bijbel heeft gezag, heeft mij heel veel te zeggen, maar dat gezag wordt in elke tijd anders ervaren.

De Bijbel heeft gezag, maar niet onvoorwaardelijk.

De Bijbel heeft gezag, omdat ik er op mag vertrouwen en dus op mag bouwen.

Gezag betekent in iedere geval niet onfeilbaar, niet van kافت tot kافت.

Vroeger functioneerde gezag als angst, macht, dwang en verplichting, nu als liefde, voorbeeld en overtuiging.

-Wat algemeen gedeeld werd, was dat de catecheseperiode niet zo positief ervaren is. Er was over het algemeen weinig ruimte voor gesprek. Weinig ruimte voor vragen. Ook thuis werd die ruimte over het algemeen niet zo ervaren.

Positieve ervaringen zijn echter ook opgedaan, met name wordt het project 'De Bijbel in 1 jaar' genoemd, waar drie van de zes brieven schrijvers aan mee hebben gedaan. In mijn stagegemeente werden twee groepen gevormd waarin men de hele Bijbel las. Het lezen deed men zelfstandig, maar eens in de zoveel tijd kwam men bij elkaar om de leeservaringen te delen. Dit zorgde voor een open ontmoeting met elkaar. Ook al was er soms wel een bepaalde felheid, de sfeer was desondanks veilig om te delen met elkaar. In die periode was er juist wel de ruimte om vragen te stellen, om kritisch te zijn, om andere denkbeelden te horen. En ook de conclusie dat er niet op elke vraag een antwoord is.

Deze groep brieven schrijvers heb ik ook de vraag gesteld hoe er een vruchtbaar gesprek gevoerd kan worden over het Schriftgezag. Een aantal punten kwam naar voren.

-Allereerst het samen Bijbel lezen, bijvoorbeeld in een project als 'De Bijbel in 1 jaar'. Belangrijk daarin is dat men zich wel durft open te stellen voor elkaar. Er moet een bepaalde veiligheid zijn, waardoor mensen zichzelf ook open kunnen stellen.

-Een leerhuis, waarin je met elkaar de geschiedenis van de Bijbel leert kennen. Hoe men door de tijd heen anders naar de Bijbel en het Schriftgezag heeft gekeken. Dit zou heel verhelderend kunnen zijn voor mensen.

-De rol van de media kwam ook nog naar voren. Verschillende keren werden podcasts genoemd, bijvoorbeeld de podcast Dit is de Bijbel van de EO. Daarin komen elke week vragen naar voren als: Is de Bijbel het Woord van God of mensenwerk? Waarom zitten deze boeken in de Bijbel en andere niet? Is de Bijbel een gewelddadig boek? Het mysterie van de scheppingsverhalen. Ook zijn er twee bonusafleveringen met vragen van luisteraars als: Waarom wordt de man 'het hoofd van de vrouw' genoemd? Wat zijn de meest misbruikte Bijbelteksten? Laat de evolutietheorie zien dat de dood er al was voor de zondeval?¹⁶⁵ Deze podcasts werden beluisterd door drie van de zes brieven-schrijvers en erg gewaardeerd. Het doet je kritisch nadenken over je eigen positie in deze lastige vragen.

-Men was het er ook over eens dat je, dat je soms moet je concluderen dat een verder gesprek niet mogelijk is. Soms heeft dat te maken met angst bij mensen, soms met karakter. Sommige mensen voelen zich nu eenmaal veilig bij een duidelijk verhaal, bij een formele zekering van het Schriftgezag. In een enkel geval moet je dan de conclusie trekken dat je niet nader tot elkaar komt. Maar je blijft wel leden van dezelfde gemeente en daar moet je met elkaar een weg in vinden.

7.3 Conclusies naar aanleiding van de oefeningen in de praktijk

-De Bijbel heeft gezag, voor de predikanten in opleiding en voor de gemeenteleden die gesproken heb. De kerk is wat dat betreft een bijzondere plaats. Zoals Immink het ook benadrukte, heeft de Bijbel toch als Woord van God een bijzondere status gehouden in de eredienst, hoewel het gezag van de Schrift toch steeds der discussie werd en wordt gesteld. Niet elke kerkganger heeft dezelfde visie op het Schriftgezag, maar toch klinkt in de kerk het Woord van God. Dit is wat ons bindt en wat we bovenal in het oog moeten houden.

-Misschien is het goed als we het Schriftgezag niet als een dogmatisch statement zien, maar eerst en vooral als een belijdenis. 'De Bijbel heeft gezag voor mij, omdat...' En dan is het mooi om daar met elkaar over in gesprek te gaan. Met elkaar zien we dan dat het gezag van de Bijbel breder blijkt te gelden dan wij van tevoren dachten, dat bijvoorbeeld ook de liefde en de troost uit het evangelie met gezag op ons afkomt. Het kan een verbreding zijn van ons denken over het Schriftgezag, een denken dat verder gaat dan vragen over het ontstaan, verstaan of toestaan van de Bijbel.

-Daarnaast moeten we de menselijke maat in gesprekken in het oog houden. Het is uitdagend en het vraagt veel van ons. Wisse heeft daar in de publicatie *De Bijbel in het midden* ook oog voor, voor de menselijke maat in geloofsgesprekken. We hoeven niet onze menselijke beperkingen negeren en er zonder pardon overheen gaan. Juist het geloof gaat erover hoe onze beperkingen door Gods genade opengemaakt kunnen worden tot heil van onze naaste en onszelf. We kunnen op een punt belanden dat onze wegen scheiden. Soms moet je conclusie trekken dat je niet verder komt in een gesprek. Maar in een kerk als de PKN komen we deze mensen wel tegen in de kerk.

-Ik noemde al de publicatie van Wisse, *De Bijbel in het midden*. Dit is een voorbeeld van een publicatie dat zoekt naar een gesprek. Ook de publicatie van Huijgen levert gesprek op. Het is mooi dat deze publicaties er zijn in een tijd van polarisatie. Beide auteurs zijn ook bereid om hun verhaal te doen in de media, dit zorgt ervoor dat dit middelpuntvliedende geluid breed gehoord wordt.

-Tegen de polarisatie op wereldwijd niveau is lastig iets te doen. Samuel Lee benadrukt wel dat er in de plaatselijke context wel zeker iets te doen is aan onderwijs.¹⁶⁶ Hier ligt een belangrijke taak voor (toekomstige) predikanten. Hopelijk leren zij het gesprek te voeren binnen de opleiding en dit gesprek ook voort te zetten in de gemeenten die zij mogen gaan dienen. Door nuances aan te brengen in de prediking, door onderwijs te geven en door gesprekken te leiden.

---

¹⁶⁵ <https://www.nporadio5.nl/podcasts/dit-is-de-bijbel>

¹⁶⁶ Pauline Weseman, 'Samuel Lee. Geloven is een verhaal. Zonder verandering geen verhaal', in: *Volzin*, 18 juli 2021.

Bibliografie

Boeken en kerkelijke publicaties

T. Baarda, A.C. Hofland, *God met ons, over de aard van het Schriftgezag*, Leusden: Informatiedienst van de Gereformeerde Kerken, 1981.

John Barton, *De Bijbel. Het boek, de verhalen, de geschiedenis*, Amsterdam: De bezige bij, 2019.

A.P. Boer (red.), *De Bijbel in de beklagenbank. Antwoord op het rapport 'God met ons' van de Gereformeerde Kerken in Nederland over de aard van het Schriftgezag*, Hilversum: Evangelische Omroep, 1981.

G. van den Brink en C. van der Kooi, *Christelijke Dogmatiek*, Zoetermeer: Boekencentrum, 2012.

Christien Brinkgreve, *Het verlangen naar gezag. Over vrijheid, gelijkheid en verlies van houvast*, Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlascontact, 2012.

F.G.M. Broeyer en D.Th. Kuiper (red.), *Is 't waar of niet. Ophefmakende publicaties uit de 'lange' negentiende eeuw*, Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2005.

M.F. Buitenwerf-van der Molen, *God van vooruitgang. De popularisering van het modern-theologische gedachtegoed in Nederland (1857-1880)*, Hilversum: Uitgeverij Vermolen, 2007.

Jackson W. Carroll, *As one with authority. Reflective Leadership in Ministry* (Second Edition), Eugene: Cascade Books, 2011.

Generale Synode van de Nederlandse Hervormde Kerk, Generale Synode van de Gereformeerde Kerken in Nederland, Synode van de Evangelisch-Lutherse Kerk in het Koninkrijk der Nederlanden, *De Bijbel. Taal en teken in de tijd*, Zoetermeer: Boekencentrum, 1999.

Generale Synode der Nederlandse Hervormde Kerk. *Klare Wijn: Rekenschap over geschiedenis, geheim en gezag van de Bijbel*, 's-Gravenhage: Boekencentrum, 1967.

Gereformeerde Kerken in Nederland. Generale synode. Sneek, 1969/70. *Geen Ander Fundament: Herderlijk Schrijven*, Kampen: Kok, 1971.

Cees Houtman, *De Schrift wordt geschreven. Op zoek naar een christelijke hermeneutiek van het Oude Testament*, Zoetermeer: Uitgeverij Meinema, 2006.

Arnold Huijgen, *Lezen en laten lezen. Gelovig omgaan met de Bijbel*, Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, 2019.

Gerrit Immink, *Het heilige gebeurt. Praktijk, theologie en traditie van de protestantse kerkdienst*, Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2011.

Hittjo Kruyswijk, Baas in eigen boek. *Evoluïetheorie en Schriftgezag bij de Gereformeerde Kerken in Nederland*, Hilversum: Verloren, 2011.

A. Plaisier, Protestantse Kerk in Nederland, *De hartslag van het leven*, Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum, 2012.

A. Plaisier, Protestantse Kerk in Nederland, *Kerk2025. Waar een Woord is, is een weg*, Utrecht: Protestantse Landelijke Dienstencentrum, 2016.

B. Plaisier, Protestantse kerk in Nederland, *Leren leven van de verwondering*, Utrecht: Protestantse Landelijk Dienstencentrum, 2005.

René de Reuver, Protestantse Kerk in Nederland, *Van U is de toekomst*, Utrecht: Dienstenorganisatie Protestantse Kerk, 2020.

Herman J. Selderhuis (red.), *Handboek Nederlandse Kerkgeschiedenis*, Kampen: Uitgeverij Kok, 2006, p. 839.

M. Wisse, Protestantse Kerk in Nederland, *De Bijbel in het midden. Het geloofsgesprek te midden van verschillen*, Utrecht: KokBoekencentrum Uitgevers, 2019.

K. Zwanepol, C.H. van Campenhout (red.), *Belijdenisgeschriften van de Protestantse Kerk in Nederland*, Heerenveen: Protestantse Pers, 2009.

Generale synode van de Nederlands Hervormde Kerk, *Fundamenten en perspectieven van belijden, 's-Gravenhage*: Boekencentrum, 1949.

Artikelen en krantenartikelen

Henk van den Belt, 'Moderne Bijbeluitleg sijpelt door', In: *Nederlands Dagblad*, vrijdag 24 mei 2019.

Henk van den Belt, 'Sola Scriptura: An Inadequate Slogan for the Authority of Scripture!', in: *Calvin Theological journal* (Nr. 51), 2016, p. 204-226.

David Bos, 'Te modern voor de kudde', in: *Trouw*, 18 mei 2007.

Lodewijk Dros, 'De EO is langzaam uit de loopgraaf geklommen', in: *Trouw*, 9 februari 2009.

Nico de Fijter, 'Hoe de Nashville verklaring het omgekeerde effect heeft gehad', in: *Trouw*, 11 september 2019.

'Gymnasiaal onderwijs', in: *De Standaard*, 18 december 1896.

A. Huijgen, 'De diepte van Pniël. Het existentiële karakter van gelovig omgaan met de Bijbel', in: *Theologia Reformata* (jaargang 63/nummer 2), 2020, p. 176-185.

Arnold Huijgen en Maarten Kater, 'Na bezinning door kerken pas visie op genderideologie', in: *Reformatisch Dagblad*, 28 december 2018.

Jaap Kieviet, *Bijbellezen in de BibleBelt*, N.a.v. Arnold Huijgen, *Lezen en laten lezen. Gelovig omgaan met de Bijbel*, 30 oktober 2019.

Redactie, 'Tjarko Evenboer zegt Christendom vaarwel. De Bijbel is een mythisch geschrift vol onjuistheden en tegenstrijdigheden', op: *Christelijk Informatie Platform*, 2 maart 2020.

Redactie Kerk, 'Ad de Boer: spijt van felle kritiek', in: *Nederlands Dagblad*, 10 december 2005.

Dick Schinkelshoek, 'Is de Bijbel het onfeilbare Woord van God – of kun je beter 'betrouwbaar' zeggen?', in: *Nederlands Dagblad*, 11 juli 2021.

'Wat is de omstrede Nashville verklaring? Zes vragen (en antwoorden)', op: RTL nieuws, 7 januari 2019.

Pauline Weseman, 'Samuel Lee. Geloven is een verhaal. Zonder verandering geen verhaal', in: *Volzin*, 18 juli 2021.

M. K. de Wilde, 'De Schrift kan niet gebroken worden. Een pleidooi voor inerrancy', in: *Theologia Reformata* (jaargang 63/nummer 2), 2020, p. 138-146.

Klaas van der Zwaag, 'PThU-rector Maarten Wisse: Investeer vooral in inhoudelijk theologisch gesprek', in: *Reformatorisch Dagblad*, 23 april 2021.